

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Infoühiskond ja sotsiaalne heaolu
Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala

Marii Emilie Kauber
Identiteedi varjamise mõju lesbinaiste vaimsele tervisele ja
sotsiaalsetele suhetele
Bakalaureusetöö

Juhendaja: Merle Linno, MSW

Tartu 2025

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. TEOREETILINE ÜLEVAADE.....	6
1.1. Homoseksuaalsuse väljakujunemine.....	6
1.2. Lesbi identiteedi kujunemine.....	10
1.3. Heteronormatiivsus ja tänapäevased hoiakud.....	14
1.4. Probleempüstitus.....	17
2. METOODIKA.....	19
2.1. Uurimismeetod.....	19
2.2. Andmekogumismeetod.....	19
2.3. Uurimuses osalejad.....	20
2.4. Analüüsimetod.....	20
2.5. Eetilised probleemid ja eneserefleksioon.....	21
3. ANALÜÜS.....	23
3.1. Taust ja identiteedi kujunemine.....	23
3.2. Identiteedi varjamise kogemus.....	28
3.3. Sotsiaalsed suhted ja vaimne tervis.....	31
3.4. Tulevik.....	35
4. ARUTELU.....	37
KOKKUVÕTTE.....	41
SUMMARY.....	43
KASUTATUD ALLIKAD.....	45
LISA 1. Intervjuu kava.....	49

SISSEJUHATUS

Viimastel aastatel on Eesti ühiskonnas sagenenud arutelud seksuaalse ja soolise mitmekesisuse üle. Kuigi seadusandlus ja avalik suhtumine on paljuski arenenud liberaalsemas suunas (Turu-Uuringute AS et al., 2023), kogevad paljud seksuaalvähemustesse kuuluvad inimesed endiselt tugevat sotsiaalset survet sobituda normidesse, mille keskmes on heteroseksuaalsus. Üks konkreetne grupp, kelle kogemusi on vähe analüüsitud, on ennast lesbina identifitseeruvad naised. Neilt oodatakse sageli vaikimisi, et nad käituksid ja suhestuksid maailmaga heteronormatiivsete ootuste järgi – olgu selleks perekondlikud rollid, partnerisuhted või tööalased suhted (Robinsoni, 2016; Warner, 1991). Selline ootus tekitab olukorra, kus oma identiteeti varjatakse mitte ainult võõraste, vaid vahel ka kõige lähedasemate inimeste eest.

Identiteedi varjamine ei ole lihtsalt taktikaline valik, vaid psühholoogiliselt koormav seisund, mis võib viia vaimse stressi, sotsiaalse isoleerituse ja madalama enesehinnanguni. USAs läbiviidud uuringud on näidanud, et vähemusgruppide liikmed, kes peavad oma identiteeti pidevalt varjama, kogevad suurema tõenäosusega depressiooni, ärevust ja läbipõlemist (Meyer, 2015; Huang & Chan, 2022). Eriti haavatavad on noored, kelle identiteet alles kujuneb, ning kelle jaoks sotsiaalne heakskiit või selle puudumine mängib kesksel rollil enese mõistmisel ja eneseväljenduses (Mustanski et al., 2011).

Teaduskirjanduses on homoseksuaalsuse kujunemist ja mõtestamist käsitletud mitmest vaatenurgast: bioloogilisest (nt Mondimore, 1996), psühholoogilisest (nt D'Augelli & Patterson, 1995) ja sotsiaalkonstruksionism (nt Warner, 1991; Nichols, 1987). Feministlikud ja kvääriteooriad rõhutavad, et seksuaalne orientatsioon ei ole ainult isiklik, vaid ka poliitiline identiteet, mis kujuneb kultuuriliste tähenduste ja sotsiaalsete normide kontekstis. Varasemad uuringud on keskendunud üldisemalt LGBT+ kogukonna kogemustele või meeste homoseksuaalsuse käsitlemisele, jättes lesbiidentiteedi ja selle varjamisega seotud eripärad pigem tagaplaanile (D'Augelli & Patterson, 1995; Nichols, 1987; Siker, 2007). Käesolev töö täiendab varasemat teaduskirjandust, keskendudes spetsiaalselt lesbinaistele ning tuues esile nende ainulaadsed kogemused seoses identiteedi varjamisega Eesti kultuurilises ja sotsiaalses kontekstis. See lähenemine aitab paremini mõista vähem märgatavat osa ühiskonnast ning pakub detailsemaid teadmisi sotsiaalse toetuse ja vaimse tervise seoste kohta.

Autorina on mul selle teemaga isiklik seos, kuna kuulun ise samasse kogukonda, mille kogemusi see töö käsitleb. Kuulumine sellesse gruppi andis mulle võimaluse mõista uuritavaid paremini ja luua usalduslik õhkkond intervjuudes. Samas teadvustan, et isiklik kogemus võib mõjutada uurimisküsimuste püstitust ja andmete tõlgendamist. Selle vältimiseks olen püüdnud hoida analüüsi tasakaalus, lähtudes osalejate enda sõnastatud kogemustest ning toetudes laiemale teaduslikule raamistikule. Mõiste lesbinaine kasutamine on minu jaoks kaalutletud valik, kuigi see termin võib mõnele tunduda kitsendav või aegunud, on see siiski laialdaselt kasutusel kogukonna sees ning võimaldab nimetada nähtust, mida uurin. Samas olen valmis selle termini piiridest ja sobivusest kriitiliselt mõtlema ning arvestama, et keelel on võim määratleda ja kujundada seda, mis on nähtav ja mõistetav.

Käesoleva uurimistöö eesmärk on analüüsida lesbinaiste enda hinnanguid seksuaalse orientatsiooni varjamise kogemuse mõjule nende elus. Tulenevalt töö eesmärgist püstitasin kolm uurimisküsimust:

1. Millised on peamised põhjused, miks lesbinaised varjavad oma identiteeti?
2. Kuidas mõjutab seksuaalse orientatsiooni varjamine lesbinaiste suhteid pereliikmete, sõprade ja töökaaslastega nende endi hinnangul?
3. Millist rolli mängib sotsiaalne toetus (nt LGBTQ+ kogukonnad, sõbrad, terapeutid) seksuaalse orientatsiooni varjamise mõjude leevendamisele nende endi hinnangul?

Uuringu tulemused võivad aidata muuta vaimse tervise teenuse osutajad teadlikumaks ning kujundada haridust ja sotsiaaltööd viisil, mis arvestab seksuaalvähemuste spetsiifilisi vajadusi. Teadlikkus identiteedi varjamise mõjudest võib olla oluliseks tööriistaks poliitikakujundajatele ja spetsialistidele, kes töötavad haavatavate sihtrühmadega. Teema on aktuaalne ja oluline, sest ühiskondlikud arusaamad normatiivsest seksuaalsusest muutuvad aeglaselt, jättes paljud inimesed endiselt nähtamatuks. Uurimistöö originaalsus seisneb spetsiifilises fookuses lesbinaiste kogemustele, kus identiteedi varjamine ei ole pelgalt isiklik valik, vaid sotsiaalselt tingitud vajadus.

Töö koosneb viiest peatükist. Esimeses peatükis esitan teoreetilise ülevaate homoseksuaalsuse ja lesbi identiteedi kujunemise erinevatest käsitlustest, käsitledes ka heteronormatiivsuse mõistet ja selle mõju tänapäeva hoiakutele. Teises peatükis kirjeldan

metoodikat: uurimisviisi, andmekogumismeetodit, osalejate valikut, analüüsiprotsessi ning eetilisi kaalutlusi. Kolmandas peatükis analüüsin intervjuude tulemusi ja toon esile korduvad mustrid osalejate kogemustes. Neljandas peatükis seon tulemused teoreetiliste käsitluste ja varasemate uuringutega, arutledes nähtuste võimalike tähenduste üle. Viimases peatükis teen kokkuvõtte töö tulemustest ja arutlen nende tähenduse ning võimalike rakenduste üle sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika kontekstis.

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE

1.1. Homoseksuaalsuse väljakujunemine

Sõna *homoseksuaalsus* ise on suhteliselt hiline mõiste, mis tekkis 19. sajandil ja on kujunenud osaks lääne seksuaalsuse diskursusest (Mondimore, 1996). Karl Maria Kertbeny, kes 1868. aastal kasutas seda terminit (loodud kreeka *homo* ja ladina *sexus* alusel) esmakordselt erakirjas ning 1869. aastal avalikus lendlehes, arendas esimesena ideed seksuaalse orientatsiooni kaasasündinud olemusest selleks, et eristada seda moraalsetest või juriidilistest hinnangutest (Takács, 2004). Sellest tulenevalt põhinevad meie mõisted ja kategooriad seksuaalse väljenduse kohta partnerite sool järgnevalt:

- heteroseksuaalsus, kui partnerid on vastassoost;
- homoseksuaalsus, kui partnerid on samast soost (Mondimore, 1996).

Homoseksuaalsuse kujunemise põhjused on olnud teadusliku ja ühiskondliku arutelu keskmes juba aastasadu ning erinevad teooriad pakuvad sellele mitmeid seletusi. Ühelt poolt on levinud seisukoht, et seksuaalne orientatsioon on bioloogiliselt määratud, ehk inimesed on sündinud homoseksuaalsena (Sprigg & Dailey, 2004). Selle vaatega nõustuvad paljud teadlased, kes viitavad geneetilistele ja neurobioloogilistele teguritele, sealhulgas hormonaalsetele mõjudele looteas (Sprigg & Dailey, 2004). Samas leidub ka psühholoogilisi ja keskkonnategureid rõhutavaid teooriaid, mille kohaselt homoseksuaalsus kujuneb välja lapsepõlves ja noorukieas saadud kogemuste ning sotsiaalsete mõjude tulemusena (Sprigg & Dailey, 2004).

Sprigg & Dailey (2004) raportis käsitletakse neid kahte peamist teooriat, märkides, et avalikkuses on viimasel ajal enam populaarsust kogunud bioloogiline seletus, samas kui psühholoogiline ja keskkonnaalne käsitus on jäänud tagaplaanile. Siiski on siiani teadlaste seas arutelu selle üle, millises ulatuses mängivad rolli geneetilised tegurid ja kuivõrd mõjutavad orientatsiooni arengut väliskeskkond ning isiklikud kogemused (Sprigg & Dailey, 2004). Eestis läbiviidud Turu-uuringute AS et al. (2023) uuringu kohaselt jagunevad inimeste arvamused homoseksuaalsuse tekkepõhjuste osas kolme põhikategooriasse, kus:

- 48% usub, et homoseksuaalsus on kaasasündinud omadus;
- 34% peab seda keskkonna ja kasvatuselise mõjul kujunevaks;
- 39% näeb seda isikliku valikuna.

Esimene neist vaatenurkadest, homoseksuaalsus kui kaasasündinud omadus, langeb kokku teadlaste, nagu Karl Heinrich Ulrichsi ja Károly Mária Kertbeny, seisukohtadega, kes käsitlesid homoseksuaalsust loomuliku variatsioonina, mitte moraalse või juriidilise küsimusena (Mondimore, 1996; Takács, 2004). Geneetilised ja neurobioloogilised uuringud on samuti andnud sellele vaatele tuge, viidates võimalikele bioloogilistele ja arengulistele teguritele (D'Augelli & Patterson, 1995; Sprigg & Dailey, 2004). Näiteks leidub uuringuid, mis on tuvastanud teatavaid mustreid ajustruktuurides ja hormoonide tasemes, mis võivad olla seotud seksuaalse orientatsiooniga (Mondimore, 1996; Sprigg & Dailey, 2004).

Seevastu teine vaade, homoseksuaalsus kui keskkonnast ja kasvatuselise mõjul kujunev, on omane sotsiaalkonstruksionismile, mille kohaselt seksuaalne orientatsioon ei ole staatiline ega pelgalt bioloogiline fakt, vaid areneb läbi sotsiaalse suhtluse ja kultuuriliste tähenduste (Blumer, 1986). Sotsiaalkonstruksionismi perspektiivist võib näiteks lapsepõlve keskkond, ühiskondlikud normid, meediaesindatus ja perekondlikud väärtused mõjutada seda, kuidas inimene mõtestab ja kogeb oma seksuaalset identiteeti (Sprigg & Dailey, 2004). Warner (1991) toob esile, et erinevates kultuurilistes ja ajaloolistes kontekstides on homoseksuaalsuse tähendus olnud väga erinev, mistõttu toetab see lähenemine arusaama seksuaalsuse muutlikkusest ajas ja ruumis.

Kolmas seisukoht, mis rõhutab individuaalset valikuvabadust, on sagedamini seotud konservatiivsete arusaamadega (D'Augelli & Patterson, 1995), mille kohaselt inimese seksuaalne identiteet ja käitumine on ennekõike teadlik ja eetiline otsus (Sprigg & Dailey, 2004). Selline arusaam on tihti seotud heteronormatiivsete ja moraalsete diskursustega (Robinson, 2016), mis rõhutavad traditsioonilisi perekonna- ja soorolle (Siker, 2007). Näiteks Siker (2007) väidab, et seksuaalne orientatsioon on muudetav, tuginedes teraapiatele ja religioossetele muutusteprogrammidele, kuigi sellist vaadet on laialdaselt kritiseeritud ja ümber lükatud tänapäevases teaduslikus konsensususes (Beckstead, 2012). Beckstead (2012) rõhutab, et seksuaalse orientatsiooni muutmise teraapiate (*SOCE – sexual orientation change efforts*) eeldused ja olemasolev uurimisbaas on metodoloogiliselt nõrgad ning puuduvad

veenvad tõendid, et need suudaksid seksuaalset orientatsiooni tõepoolest muuta. See sama Ameerika Psühholoogide Assotsiatsiooni tellitud ülevaade leidis, et varasemad ja hilisemad uuringud ei näita usaldusväärselt ei orientatsiooni muutust ega nende sekkumiste ohutust. Pigem täheldati nende tulemusena üldise seksuaalse erutuse vähenemist, mitte ligitõmbe tekkimist teise soo vastu (Beckstead, 2012).

Kuna homoseksuaalsuse mõiste on ajalooliselt ja kultuuriliselt konstrueeritud, ei ole see alati eksisteerinud kõikides ühiskondades samal viisil (Mondimore, 1996; Sikker 2007; Warner, 1991). Teistes ajastutes ja kultuurides ei pruugi selline mõtlemine inimestest kehtida (Mondimore, 1996; Sikker 2007; Warner, 1991). Antropoloogid, ajaloolased ja sotsioloogid on kirjeldanud paljusid kultuure, kus samasooline erootika omab väga erinevat kohta võrreldes meie omaga (Mondimore, 1996). Vana-Kreekas ja Roomas puudusid sõnad, mis vastaksid tänapäevastele mõistetele *homoseksuaalsus* ja *heteroseksuaalsus*, kuna nende ühiskondades ei olnud seksuaalsuse kategooriad seotud partnerite sooga (Mondimore, 1996). Kreekas peeti kõiki mehi võimeliseks tundma kirglikke tundeid nii meeste kui ka naiste vastu, ja seksuaalsuhted põhinesid pigem domineerimise ja allumise mudelil (Mondimore, 1996).

Põlisameeriklaste seas käsitleti seksuaalsust kui vaimude kingitust, mida sai vabalt nautida ilma sotsiaalse hukkamõistuta (Mondimore, 1996; Waters, 2024). Samasoolised suhted olid loomulik ja sageli oodatud osa noorte kogemusest, kuigi eeldati, et need suhted aja jooksul hääbuivad (Mondimore, 1996). Kahevaimu-identiteet (inglise keeles *two-spirit*) on mõiste, mida kasutavad mõned Põhja-Ameerika põlisrahvad kirjeldamaks inimesi, kes kehastavad nii mehelikke kui naiselikke jooni või täidavad kogukonnas rolle, mis ei vasta tavapärastele soorollidele (Waters 2024). See identiteet ei tähenda lihtsalt seksuaalset sättumust või sootunnet, vaid on tihedalt seotud vaimsete ja sotsiaalsete ülesannetega kogukonnas (Waters 2024). Kolonialismi ja kristliku mõju tõttu hakati neid inimesi aga sageli halvustama või tõrjuma (Mondimore, 1996; Waters, 2024). Sellest hoolimata on paljud põlisrahvad tänapäeval taas elustamas kahevaimu-identiteedi tähendust, et hoida elus oma kultuuripärandit ja taastada kadunud austust nende inimeste vastu (Waters 2024). Oluline on siiski mõista, et erinevad põlisrahvad Ameerika mandril ei ole ühtne kultuuriline grupp. Näiteks Mehhiko aladel elanud asteekid, keda võib samuti pidada Ameerika põlisrahvaste hulka kuuluvaks, esindasid teistsugust ühiskondlikku ja kultuurilist süsteemi (Mondimore 1996). Asteekide

kultuuris oli homoseksuaalne käitumine tugevalt stigmatiseeritud ning teatud juhtudel karistatav isegi surmanuhtlusega (Mondimore 1996).

Homoseksuaalsuse negatiivses valguses nägemine populariseerus kristliku teoloogia tõusuga, mil Euroopas hakati seksuaalsust reguleerima kiriku ja hiljem ka riigi seadustega (Mondimore, 1996; Nasrudin & Geelan, 2012). Homoseksuaalsust ja teisi *ebaloomulikke* seksuaalkäitumisi hakati nimetama *sodoomiaks* ning neid karistati sageli karmilt, sealhulgas surmanuhtlusega (Mondimore, 1996). Kristlikud kirikud, eelkõige katoliku, õigeusu ja paljud evangeelsed protestantlikud kogudused, on ajalooliselt käsitlenud homoseksuaalsust negatiivses valguses, pidades seda patuseks või lubamatuks (Nasrudin & Geelan, 2012). See hoiak oli osa kristlikust õpetusest juba varakult (Nasrudin & Geelan, 2012). Kui kristlus hakkas levima uutesse piirkondadesse, kandus see seisukoht kaasa ja hakkas mõjutama ka neid kultuure ja rahvaid, kellel võis varem olla samasoolistesse suhetesse hoopis sallivam või neutraalsem suhtumine (Sikker, 2007). Tänapäevani peavad need kirikud homoseksuaalsust moraalselt valeks (Nasrudin & Geelan, 2012). Selline suhtumine on põhjustanud paljude usklikke homoseksuaalide jaoks suuri sisemisi ja väliseid pingeid (Nasrudin & Geelan, 2012). Nad tunnevad, et nende seksuaalsus ja usuline kuuluvus on omavahel vastuolus (Nasrudin & Geelan, 2012).

LGBT-mõiste (lesbi, gei, bi ja trans) kujunes 20. sajandi lõpus soovist nähtavamaks muuta seksuaal- ja soolise identiteedi mitmekesisust ning pakkuda kogukonnale ühist nimetajat (Brandon-Friedman, 2021). Esialgu kasutati sagedamini lühendit GLBT, kus geid asetati esimeseks, kuid aja jooksul hakati eelistama vormi LGBT, et rõhutada suuremat soolist tasakaalu ja tunnustada lesbinaiste rolli kogukonnas (Brandon-Friedman, 2021). Aja jooksul on akronüümile lisandunud tähti, nagu Q (*queer* või *questioning*), I (intersooline), A (aseksuaalne) ja teised, moodustades laiemalt kaasava termini LGBTQIA+ (Brandon-Friedman, 2021). Tänapäeval kasutatakse ka sümbolit + selleks, et hõlmata kõiki identiteete, mis ei pruugi olla otse akronüümis esindatud (Brandon-Friedman, 2021). Eesti keeles on varasemalt kasutatud nõukogude ajast jäänud mõisteid nagu *homoseksualism*, *omasooiharus* ja *pederastia*, kuid väljendid *gei* ja *lesbi* jõudsid eestikeelsesesse kõnepruuki juba 20. sajandi lõpupoole (Kuusik, 2024). Viimastel aastatel on üha enam kasutusel mõiste kväär, mis on üle võetud ingliskeelsest *queer* ning tähendab inimest, kelle seksuaalne või sooidentiteet ei vasta heteronormatiivsuse ootustele või ei allu binaarsele soojaotusele (inimkonna liigitusele naisteks ja meesteks) (Kuusik, 2024; Sõnaveeb, 2023).

1.2. Lesbi identiteedi kujunemine

Tänapäevane termin *lesbi* on oma nime saanud Kreeka saare Lesbose järgi, mille kuulsaim elanik oli luuletaja Sappho, kes elas seal 6. sajandil eKr (Mondimore, 1996). Kuigi oma eluajal oli Sappho abielus mehega, on ajaloolased hiljem tema kirjutisi tõlgendanud seksuaalselt vabameelsete ja naistele kiindumust pühendatuna (Mondimore, 1996; Waxman, 2017). Tema luule, milles ta väljendab sügavat emotsionaalset ja vahel ka erootilist kiindumust teiste naiste vastu, on andnud aluse hilisematele arusaamadele naistevahelisest armastusest kui erilisest ja tähenduslikust kogemusest (Waxman, 2017). Kuigi osa tema teostest on säilinud vaid fragmentidena, annavad need aimu kultuurikontekstist, kus naiste vahelised tunded ja suhted olid vähemalt kirjanduslikus vormis tunnustatud (Mondimore, 1996). Tänapäeva lesbi kultuuris nähakse Sapphot tihti varase esindajana, kelle looming kinnitab, et naistevaheline armastus on olnud olemas juba tuhandeid aastaid tagasi (Waxman, 2017). Samas tuleb täheldada, et antiik-Kreeka kultuuriline ja seksuaalne kontekst erines märkimisväärselt tänapäevasest arusaamast seksuaalsest orientatsioonist (Mondimore, 1996), mistõttu on oluline Sappho loomingut tõlgendamisel hoiduda tänapäevaste mõistete ja vaadete tagasiviimisest minevikku, kuna see võib viia ebatäpse või eksitava arusaamani tema teostest (Waxman, 2017). Siiski on vaieldamatu, et Sappho luule ja tema seotus Lesbose saarega andsid olulise aluse kväär naiste identiteedi kujunemisele ja kinnistumisele (Waxman, 2017).

Varasematel sajanditel ei käsitletud naistevahelisi intiimsuhteid samamoodi kui meeste homoseksuaalsust, kuna patriarhaalne ühiskonnakorraldus ei pidanud naiste seksuaalsust iseseisvaks nähtuseks (Siker, 2007). Seksuaalsus üldiselt oli määratletud läbi meeste perspektiivi, ning naistevahelised suhted jäid sageli märkamatuks ning neid vähendati lihtsalt sõpruseks või emotsionaalseks läheduseks (Mondimore, 1996; Siker, 2007). Patriarhaalne ühiskond eeldas, et naised eksisteerivad seksuaalses mõttes meeste teenindamiseks, mistõttu puudus arusaam, et naistel võiks olla oma autonoomne seksuaalne identiteet või enesemääratlus (Nichols 1987; Sikker, 2007). Alles 20. sajandi alguses hakkasid seksuoloogid nagu Havelock Ellis (1922, viidatud D'Augelli & Patterson, 1995) ja Magnus Hirschfeld (1936, viidatud D'Augelli & Patterson, 1995) süstemaatiliselt uurima naiste samasoolisi suhteid ning määratlema neid eraldi seksuaalse orientatsioonina. Varased

teaduslikud käsitlused püüdsid homoseksuaalsust seletada erinevate patoloogiliste või bioloogiliste *vigade* kaudu, olgu selleks hormonaalsed tasakaalutused, ebanormaalsed suguelundid või *vale* areng looteas (D'Augelli & Patterson, 1995; Sprigg & Dailey, 2004). Sellise mõtlemise üks tuntumaid esindajaid oli Magnus Hirschfeld, kes tegutses samal ajal ja kasutas samuti bioloogilisi selgitusi, erines tema lähenemine oluliselt: ta ei pidanud homoseksuaalsust haiguseks ega patoloogiaks, vaid loomulikuks, sünnipäraseks ja bioloogiliselt määratud nähtuseks (Hirschfeld, 1936, viidatud D'Augelli & Patterson, 1995). Tema *kolmanda soo* teooria kirjeldas homoseksuaale kui inimesi, kes ei kuulu täielikult ei meeste ega naiste kategooriasse, vaid moodustavad bioloogiliselt eraldi soo (D'Augelli & Patterson, 1995). Hirschfeldi eesmärk oli ühiskondlik aktsepteerimine: kui homoseksuaalsus pole inimese valik, vaid sünnipärane omadus, ei tohiks seda kriminaliseerida ega häbimärgistada (D'Augelli & Patterson, 1995). Ellis püüdis selle patoloogilise käsitluse taustal homoseksuaalsust ümber mõtestada, esitades seda mitte kui haigust, vaid kui loomulikku, ehkki haruldast inimkogemuse osa (Ellis, 1922, viidatud D'Augelli & Patterson, 1995). Eriti rõhutas ta, et naistevahelised suhted ei ole iseenesest märk kõrvalekaldest, vaid võivad olla täiesti normaalne ja terviklik osa inimese seksuaalsusest (D'Augelli & Patterson, 1995). Sel moel astus Ellis sammu eemale homoseksuaalsuse hukkamõistvast ja haiguslikust käsitlusest (D'Augelli & Patterson, 1995).

Kuid ka Ellise (1922, viidatud D'Augelli & Patterson, 1995) ja Hirschfeldi (1936, viidatud D'Augelli & Patterson, 1995) bioloogilised mudelid kandsid endas teatud piiranguid. Need lähtusid arusaamast, et seksuaalne orientatsioon on kaasasündinud ja muutumatu, see oli katse põhjendada sallivust läbi determinismi (D'Augelli & Patterson, 1995). Hilisemad feministlikud teooriad on selliseid käsitlusi aga kritiseerinud, mitte homoseksuaalsuse kui nähtuse, vaid selle käsitlemise viisi osas (D'Augelli & Patterson, 1995). Need teooriad rõhutavad, et seksuaalsus ei ole üksnes bioloogiline ega fikseeritud omadus, vaid kujuneb läbi sotsiaalsete ja kultuuriliste praktikate, mida mõjutavad võimusuhted, normid ja identiteedi poliitika (D'Augelli & Patterson, 1995). Lisaks juhivad nad tähelepanu sellele, et deterministlikud käsitlused võivad küll näiliselt pakkuda aktsepteerimist, kuid teevad seda viisil, mis ikkagi piirab inimese enesemääratlemise vabadust ning jätkab vaikimisi ideed, et homoseksuaalsus on *probleem*, mida tuleb kuidagi selgitada või õigustada (D'Augelli & Patterson, 1995).

Psühhodünaamilise teooria raames käsitles Sigmund Freud (1920, viidatud D'Augelli & Patterson, 1995) homoseksuaalsust sisekonfliktide lahenduse kaudu, mis tulenes oidipaalsest arenguetapist. Ta nägi lesbilisust kui ebanormaalset kohandumist, kuid see teooria on feministlike ja kaasaegse psühholoogia vaatenurkade poolt tugevalt vaidlustatud, kuna see ei arvesta lesbi identiteedi teadlikku ja positiivset valikut (D'Augelli & Patterson, 1995).

Lesbi identiteedi kujunemine on tihedalt seotud feministliku ja poliitilise diskursusega (Nichols, 1987). 20. sajandi teise poole feministlikud liikumised, eriti radikaalne feminism, rõhutasid, et naiste vabastamine nõuab ka heteroseksuaalsete normide ja meeste domineerimise küsimuse kriitilist käsitlemist (D'Augelli & Patterson, 1995). Paljud naised hakkasid end määratlema lesbina mitte ainult seksuaalse sättumuse, vaid ka teadliku poliitilise valiku tõttu, väljendades sellega vastuseisu patriarhaadile ja heteronormatiivsetele ootustele (D'Augelli & Patterson, 1995; Robinson, 2016). See tähendas, et lesbiks olemist käsitleti osaliselt ka kui vastupanu akti, millega seati kahtluse alla traditsioonilised perekonna, abielu ja soorollide ideed (D'Augelli & Patterson, 1995; Nichols, 1987).

Kultuurilised ja sotsiaalsed lähenemised, nagu Herbert Blumeri (1986) sümboliline interaksionism, rõhutavad sotsiaalse suhtluse ja kollektiivsete tähenduste kesket rolli identiteedi kujunemisel. Blumeri (1986) teooria kohaselt ei ole identiteet midagi staatilist või kaasasündinut, vaid kujuneb välja pidevas vastastikusel suhtluses teistega ning tugineb sellele, kuidas inimesed oma kogemusi ja ümbritsevat maailma tähendavad ja tõlgendavad. Seksuaalse identiteedi puhul tähendab see, et selle kujunemine ei toimu isoleeritult (Sprigg & Dailey, 2004). Inimese arusaam iseendast, näiteks lesbina, kujuneb suhtluses ümbritseva ühiskonnaga ning on mõjutatud kultuurilistest normidest, rolliootustest ja kogukondlikest tähendustest (Sprigg & Dailey, 2004). See ei tähenda, et seksuaalne orientatsioon ise oleks keskkonna poolt tekitatud, vaid et inimene mõistab, sõnastab ja väljendab oma seksuaalsust alati teatud sotsiaalses ja kultuurilises kontekstis (Sprigg & Dailey, 2004). Keskkond mõjutab eelkõige seda, millised tähendused, võimalused ja piirangud on olemas oma seksuaalsuse tunnetamiseks ja väljendamiseks, mitte aga orientatsiooni enda olemasolu (Sprigg & Dailey, 2004). Margaret Nichols (1987) laiendas seda perspektiivi, tuues esile, kuidas naiste seksuaalne repressioon ja traditsiooniliste soorollide sotsialiseerimine piiravad võimalusi oma seksuaalsuse avastamiseks ja eneseväljenduseks. Tema hinnangul on kultuurilised ja ühiskondlikud normid, mis survestavad naisi järgima heteronormatiivseid käitumismustreid, põhjus, miks lesbidel võib olla raskusi oma seksuaalsuse ja identiteedi aktsepteerimisega

(Nichols, 1987). Nichols (1987) toob välja, et heteronormatiivne ühiskond, mis eeldab, et kõik naised peaksid olema heteroseksuaalsed ja täitma traditsioonilisi naiselikkuse rolle, loob kitsas raamistik, milles lesbid ei leia sageli kohta. Seksuaalsuse repressioon ja soorollide määramine, mis on ühiskonnas sissejuurdunud, ei loo vaid teatud piiranguid, vaid takistavad ka naiseks olemise ja seksuaalsuse loodud vabaduse tunnet (Nichols, 1987). See ei tähenda, et lesbide identiteedi määratlus oleks täiesti määratud väliste tegurite poolt, vaid pigem, et ühiskondlikud normid ja ootused mõjutavad sügavalt naiste enese mõistmist ja eneseväljendamist, andes neile sageli tunde, et nende identiteet ei ole tavaline ega normaalne (Nichols, 1987). Seega mängivad nii sotsiaalsed kui kultuurilised tegurid olulist rolli lesbilise identiteedi kujunemise protsessis, mõjutades, kuidas inimesed iseennast näevad ja milliseid võimalusi nad oma seksuaalsuse väljendamiseks tunnetavad (Nichols, 1987; Sprigg & Dailey, 2004).

Oluline osa identiteedi kujunemisel on eneseavastamise protsess, mida mõjutavad nii kultuurilised eeskujud kui ka ühiskondlikud ootused ja normid (Nichols, 1987; Sprigg & Dailey, 2004). Seksuaalne ja sooline identiteet ei kujune välja isoleeritult, vaid areneb pidevas suhtluses teistega ja kultuuriliste tähenduste kaudu (Sprigg & Dailey, 2004). Rollimudelid, nagu *butch*¹ ja *femme*², tekkisid alguses osaliselt heteroseksuaalsete normide jäljendustena, kuid hiljem hakati neid nägema palju mitmekesisemate ja iseseisvamate identiteetidena (Nichols, 1987). Need rollid ei väljenda ainult isiklike omadusi, vaid ka ajalugu ja kogukondlikke mustreid, mis aitavad kujundada lesbi kultuuri ja tugevdavad kuuluvustunnet (Nichols, 1987). Eneseleidmise teekonnal võivad sellised rollid pakkuda tuge ja anda võimaluse oma identiteeti mõista ja kinnitada (Nichols, 1987).

Feministlikud teooriad, nagu Adrienne Richi *lesbi kontinuum* (1980, viidatud D'Augelli & Patterson, 1995), laiendavad lesbi mõistet, käsitledes seda naistevahelise kiindumuse ja sidumise süsteemina, mis ei pruugi alati olla seotud seksuaalsusega. Richi (1980, viidatud D'Augelli & Patterson, 1995) töö rõhutab lesbi identiteedi poliitilist ja kultuurilist mõõdet, näidates, kuidas see kujuneb vastupanuna heteronormatiivsetele struktuuridele. Seega on lesbi identiteet ajalooliselt ja ühiskondlikult konstrueeritud nähtus, mille kujunemist mõjutavad erinevad diskursused ja ideoloogiad (D'Augelli & Patterson, 1995).

¹ *butch* - viitab lesbile kes väljendab end maskuliinselt, kandes mehelikke riideid ja käitumismustreid.

² *femme* - viitab lesbile, kes väljendab end feminiinselt, kandes naiselikke riideid ja käitumismustreid.

Ühiskondlikud hoiakud homoseksuaalsuse suhtes on aja jooksul märkimisväärselt muutunud, kuid lesbi identiteet on paljude jaoks endiselt poliitiliselt ja sotsiaalselt vastuoluline teema (D'Augelli & Patterson, 1995; Nichols, 1987). Eestis on noorem põlvkond oluliselt tolerantsem ning homoseksuaalsust tajutakse üha enam loomuliku ja vastuvõetava nähtusena, kuid vanemate ja konservatiivsemate inimeste seas on jätkuvalt tugevalt juurdunud heteronormatiivsed väärtused (Turu-Uuringute AS et al., 2023). Need hoiakud peegeldavad laiemat kultuurilist nihet, mis on toimunud viimaste kümnendite jooksul. Lääne ühiskondades on teadlikkus ja aktsepteerimine kasvanud, kuid samal ajal võib lesbilisus endiselt tekitada ühiskondlikke ja poliitilisi pingeid (D'Augelli & Patterson, 1995; Nichols, 1987; Turu-Uuringute AS et al., 2023). Lesbilisus esitab endiselt väljakutseid valitsevatele normidele, eriti heteronormatiivsetele ja patriarhaalsetele struktuuridele, mis on ühiskondades sügavalt juurdunud (Nichols, 1987). Aktsepteerimine võib olla pinnapealne, näiteks seadusandlikul või institutsionaalsel tasandil, kuid see ei pruugi ulatuda sügavale kultuurilistesse hoiakutesse, väärtustesse ja igapäevaellu (Herek et al., 2009; Turu-Uuringute AS et al., 2023). Samuti on lesbilisusel poliitiline mõõde: see eeldab soolise ja seksuaalse sõltumatuse väljendust, mis võib ähvardada traditsioonilisi peremudeleid ja meeste positsiooni nendes (Nichols, 1987). Seetõttu seisneb vastuolu selles, et formaalne aktsepteerimine ei tähenda alati sisulist võrdsust või vabadust, lesbilisus jääb sageli vastuoluliseks nähtuseks just seetõttu, et see seab kahtluse alla sügavalt juurdunud ühiskondlikud võimusuhted (Herek et al., 2009; Nichols, 1987).

1.3. Heteronormatiivsus ja tänapäevased hoiakud

Heteronormatiivsus kujutab endast sotsiaalset süsteemi ja ideoloogiat, mis tõstab heteroseksuaalsuse esile kui loomuliku ja ainuõige seksuaalsuse vormi (Warner, 1991; Robinson, 2016). Michael Warneri (1991) käsitluses toimib heteronormatiivsus mitte ainult normina, vaid ka vaikiva ja hegemoonilise jõuna, mis struktureerib sotsiaalseid suhteid ning marginaliseerib kõik kõrvalkalded (Warner, 1991). Robinsoni (2016) arvates aitab see süsteem kaasa sellele, et erinevused soolises ja seksuaalses identiteedis jäävad kõrvale lükatuks või on aktsepteeritud vaid marginaalsel viisil.

Flores et al. (2020) rahvusvaheline uuring LGBT+ õiguste avaliku toetuse kohta näitab, et heteronormatiivne struktuur suudab säilitada eelarvamusi ka olukorras, kus formaalne seadusandlus diskrimineerimise keelustab. Eestis läbiviidud Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (2020) uuringus märkis 48% lesbinaistest vastajatest, et nad kogesid aasta jooksul diskrimineerimist, mis ilmestab, kuidas sotsiaalsed normid võivad mõjutada institutsioonilist ja igapäevast käitumist sõltumata õiguslikust raamistikust. Warneri (1991) ja Herek et al. (2009) käsitlustes tekib sellises olukorras *kultuuriline homofoobia* – nähtus, kus normist kõrvalekaldumist ei karistata alati ametlike sanktsioonidega, vaid hoopis sotsiaalse tõrjumise ja varjatud diskrimineerimise kaudu.

Eesti LGBT+ kogukonna liikmete kogemused näitavad selgelt, et ahistamine ja vägivald nende vastu on igapäevaelu osa (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2020). Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti uuringust (2020) selgub, et 46% Eesti lesbinaistest on viimase aasta jooksul vähemalt korra kogenud ahistamist – see on kõrgem kui Euroopa Liidu keskmine, mis jääb 41% juurde. Ahistamine võib väljenduda erineval moel: alates solvavatest kommentaaridest ja ähvardustest kuni füüsilise lähenemise või ruumi rikkumiseni (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2020). See ei ole pelgalt ebamugavus, vaid kujutab endast pidevat ohtu inimeste vaimsele ja füüsilisele heaolule (Huang & Chan, 2022). Samuti on füüsiline vägivald LGBT+ inimeste jaoks reaalne oht (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2020). Eestis on 9% lesbinaistest viimase viie aasta jooksul kogenud füüsilist rünnakut, mis on üsna lähedal Euroopa keskmise näitajaga (10%) (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2020). See viitab tõsisele probleemile, et ühiskonnas leidub inimesi, kes satuvad oma identiteedi tõttu ahistamise ja vägivalla ohvriks. Selline olukord ei ole aktsepteeritav: ka üks selline kogemus on liiga palju. Sarnaselt leiab ka Meyer (2015), et selline vägivalla oht põhjustab kroonilist stressi, mida nimetatakse vähemusstressiks (*minority stress*). See tähendab, et pidev hirm võimaliku diskrimineerimise või vägivalla ees mõjutab negatiivselt lesbinaiste vaimset tervist, tekitades ärevust, depressiooni ja enesehinnangu langust (Huang & Chan, 2022).

Üks koht, kus see mõju eriti selgelt välja paistab, on tööturg (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2020). Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti 2020. aasta uuringu järgi tundis Eestis 25% lesbinaistest, et neid on töö juures diskrimineeritud. See protsent on küll veidi kõrgem kui Euroopa Liidu keskmine (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2020), tuleb arvestada, et väga paljud inimesed lihtsalt ei julge oma seksuaalsusest või soolisest identiteedist töökohal rääkida, kartes negatiivseid tagajärgi (Ragins et al., 2007). Sageli on see, mida nimetatakse

kapis olemiseks, seotud hirmuga kaotada töö, saada kolleegide pilkeobjektiks või jääda ilma edutamise võimalustest (Ragins et al., 2007). Sellise pideva varjamise vajaduse tõttu kogevad lesbinaised sageli tugevat stressi ja ärevust, mida on kirjeldanud ka teadlased nagu Meyer (2015) ja Flores et al. (2020). Kui inimene peab pidevalt varjama olulist osa oma identiteedist, mõjutab see paratamatult tema enesehinnangut ja motivatsiooni, viies pikemas perspektiivis vaimse tervise probleemideni nagu depressioon ja läbipõlemine (Ragins et al., 2007).

Eestis väldib 15% lesbinaistest alati, 30% tihti ja 39% harva oma partneriga avalikus ruumis käest kinni hoidmist, vaid 15% tunneb end selles osas täiesti vabalt (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2020). Mõnele võib see tunduda tühise detailina, kuid tegelikult on avalikus ruumis käest kinni hoidmine armastuse ja turvatunde väljendus. Kui seda tuleb pidevalt vältida, kasvab pidev ärevus ja tekib tunne, et ollakse ühiskonnas soovimatu (Huang & Chan, 2022).

Kool on koht, kus heteronormatiivsus avaldab tugevat mõju noortele, kes veel avastavad oma identiteeti (Mustanski et al., 2011). Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (2020) uuringu järgi varjab 28% Eesti lesbi noortest alati oma identiteeti koolis ja 62% on valivad, millises olukorras nad avatud on, mis näitab, et Eesti koolid ei ole alati turvalised kohad kõigile õpilastele. Identiteedi varjamine ei ole lihtsalt ebamugavustunne – uuringud on näidanud, et see võib viia madalama õppeedukuse ja ahistamiseni koolis (Watson et al., 2015). Kui õpilane tunneb, et ta peab iga päev koolis oma olemust varjama, kulutab ta tohutult energiat enesekontrollile, selle asemel et keskenduda õppimisele ja enesearengule (Watson et al., 2015). Kuigi on positiivne, et 27% eesti lesbi õpilastest märkis, et koolid käsitlesid LGBT+ teemasid tasakaalustatult või positiivselt (Euroopa Liidu keskmine 13% ja Eestis 56% kordadest ei käsitletud LGBT+ teemasid üldse), on toetavate õpetajate ja koolijuhtide osakaal endiselt madal: ainult 20% lesbi õpilastest tundis, et keegi koolis sageli või alati kaitses nende õigusi (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2020). See tähendab, et paljud noored jäävad raskes olukorras üksi.

Noorukieas toimuvad intensiivsed bioloogilised, psühholoogilised ja sotsiaalsed muutused, mis võivad muuta seksuaalse identiteedi kujunemise eriti keeruliseks (Mustanski et al., 2011). Sellel arenguperioodil võib seksuaalse orientatsiooni või identiteediga seotud ebakindlus tuua kaasa nõ topeltkriisi, süvendades eneseotsinguid ja suurendades haavatavust (Mustanski et

al., 2011). Seda protsessi mõjutavad oluliselt sotsiaalne ja kultuuriline kontekst: peresuhted, sõbrad, kasvatus ning ühiskondlikud hoiakud (Mustanski et al., 2011).

Kui vaadata ühiskonna üldisi hoiakuid, on viimastel aastatel siiski märgata positiivseid muutusi. 2023 (Turu-Uuringute AS et al., 2023). aastal tehtud uuringu kohaselt peab 56% Eesti elanikest homoseksuaalsust täiesti või pigem vastuvõetavaks (Turu-Uuringute AS et al., 2023). Eriti silmatorkav on aktsepteerimise kasv nooremate põlvkondade seas: 20-29-aastastest peab 83% homoseksuaalsust normaalseks osaks ühiskonnast (Turu-Uuringute AS et al., 2023). See näitab, et noored on märksa tolerantsemad ja avatumad mitmekesisusele (Turu-Uuringute AS et al., 2023). Samas ei saa jätta tähelepanuta, et suur osa ühiskonnast, eriti vanemaealised ja vene keelt kõnelevad inimesed, on endiselt konservatiivsemad, mistõttu toimuvad muutused ebaühtlaselt (Turu-Uuringute AS et al., 2023). Positiivne suhtumine homoseksuaalsusesse kujuneb peamiselt sõprade, tuttavate ja sugulaste (51%) ning traditsioonilise meedia (44%) vahendusel, samuti interneti kaudu (38%) ja isiklike kokkupuudete kaudu tööl või koolis (ligikaudu kolmandik vastanutest) (Turu-Uuringute AS et al., 2023).

1.4. Probleemipüstitus

Lesbinaised seisavad sageli silmitsi vajadusega varjata oma seksuaalset orientatsiooni, kartes ühiskondlikku tagasilükkamist, sotsiaalset hukkamõistu või isegi otsest diskrimineerimist ja vägivalda (Warner, 1991; Robinson, 2016; Herek et al., 2009). Selline pidev identiteedi varjamine ei ole ainult isiklik otsus, vaid tihti paratamatus, mille dikteerib hirm keskkonna reaktsioonide ees (Huang & Chan, 2022; Ragins et al., 2007). Identiteedi varjamine võib sügavalt mõjutada indiviidi vaimset heaolu – pidev sisemine pinge, hirm paljastumise ees ning vajadus pidevalt jälgida oma sõnu ja käitumist võivad viia kroonilise stressi, ärevuse ja depressioonini (Huang & Chan, 2022; Meyer, 2015; Flores et al., 2020). Lisaks psüühilistele tagajärgedele võib varjamine põhjustada raskusi sotsiaalsetes suhetes. Kui inimene ei saa olla autentne oma perekonnas, sõprade, töökollektiivi või koolikaaslaste seas, võib see viia emotsionaalse eemaldumiseni, usalduse kadumiseni ja sotsiaalse isolatsioonini (Huang & Chan, 2022; Meyer, 2015; Flores et al., 2020). Need suhted muutuvad pealiskaudseks või

pingeliseks, kuna sügavam sidusus saab tekkida vaid aususel ja avatusel (Huang & Chan, 2022).

Samas võivad turvalised keskkonnad, näiteks LGBTQ+ sõbralikud kogukonnad ja tugigrupid, pakkuda olulist emotsionaalset tuge ja aktsepteerimist, mis aitavad pehendada identiteedi varjamisega seotud negatiivseid mõjusid (Huang & Chan, 2022). Eestis on LGBTQ+ kogukondade ja tugistruktuuride mõju vaimsele tervisele seni vähe uuritud. 2023. aastal läbi viidud Turu-uuringute AS et al. avaliku arvamuse uuring käsitles peamiselt ühiskonna hoiakuid LGBT+ inimeste suhtes, kuid ei pakkunud põhjalikku analüüsi sellest, kuidas kogukondlik toetus mõjutab vaimset heaolu (Turu-Uuringute AS et al., 2023). Eesti LGBT Ühing (2022) on koondanud mitmeid kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid ülevaateid LGBTQ+ inimeste kogemustest, ent nende fookus on olnud rohkem teadlikkusel, diskrimineerimisel ja õiguslikul olukorral, mitte otseselt psühholoogilisel ja/või sotsiaalsel mõjul. Praxis on küll käsitlenud LGBTQ+ teemade seoseid noorte heaoluga ja haridussüsteemiga, kuid senised analüüsid ei ole keskendunud turvaliste keskkondade mõju uurimisele vaimse tervise vaatenurgast (Padar et al., 2023; Sepper et al., 2021). Kõik eelnevalt mainitud uuringud käsitlevad aga LGBTQ+ kogukonda kui ühtset tervikut, pööramata tähelepanu eri identiteetide, sealhulgas lesbi identiteedi, eripäradele ja spetsiifilistele kogemustele, mistõttu jääb nende alagruppide vaimse heaolu toetamise vajadus senises käsitluses tahaplaanile.

Käesoleva uurimistöö eesmärk on analüüsida lesbinaiste enda hinnanguid seksuaalse orientatsiooni varjamise kogemuse mõjule nende elule. Tulenevalt töö eesmärgist püstitasin kolm uurimisküsimust:

1. Millised on peamised põhjused, miks lesbinaised varjavad oma identiteeti?
2. Kuidas mõjutab seksuaalse orientatsiooni varjamine lesbinaiste suhteid pereliikmete, sõprade ja töökaaslastega nende enda hinnangul?
3. Millist rolli mängib sotsiaalne toetus (nt LGBTQ+ kogukonnad, sõbrad, terapeutid) seksuaalse orientatsiooni varjamise mõjude leevendamisele nende enda hinnangul?

2. METOODIKA

2.1. Uurimismeetod

Käesolevas töös otsin vastuseid uurimisküsimustele kasutades kvalitatiivset uurimismeetodit. Kvalitatiivne lähenemine võimaldab süvitsi mõista inimeste kogemusi, hoiakuid ja tähendusi, mida nad oma elule ja identiteedile omistavad (Lepik et al., 2014). Kuna uurimistöö keskmes on lesbina identifitseeruvate inimeste isiklikud lood ja enesemõistmise protsessid, sobib kvalitatiivne meetod hästi sellise mitmekihilise ja subjektiivse teema uurimiseks. Valitud uurimisviis toetab uurimuse eesmärki, aidates saada vastuseid püstitatud küsimustele nii, et arvesse võetakse iga osaleja individuaalset kogemust ja tähenduste omistamise viisi.

2.2. Andmekogumismeetod

Andmete kogumiseks kasutasin poolstruktureeritud individuaalintervjuu meetodit. See tähendab, et mul oli olemas kindel intervjuukava (Lisa 1.), kuid jätsin ruumi ka vabale vestlusele, et osalejad saaksid oma mõtteid ning kogemusi jagada omas tempos ja viisil. Intervjuukava koostas ise, lähtudes uurimistöö teoreetilisest raamistikust ning eesmärgist saada vastused püstitatud uurimisküsimustele. Uuringusse otsisin osalejaid, kes identifitseerivad end mingil määral lesbina ning vähemalt enamiku puhul ka naisena. Selline valik oli seotud otseselt uurimistöö eesmärgiga, milleks oli mõista, kuidas kujuneb ja mida tähendab lesbina identiteet nende inimeste jaoks, kes elavad igapäevaselt ka naisena kogetud rollis ja ootustes. Tahtsin anda hääle neile kogemustele, mis jäävad sageli laiemas ühiskondlikus arutelus varju.

Et leida osalejaid, kasutasin mitut erinevat võimalust. Üks peamine kanal oli veebipõhine LGBT+ kogukond Facebookis, kus postitasin üleskutse. Samuti võtsin ühendust MTÜ Peemoti Raamatutega³, kus olin varasemalt praktiliselt osalenud. Nende kaudu sain kontakti mitme inimesega, kes vastasid uurimistöö tingimustele ja olid valmis intervjuus osalema.

³ MTÜ Peemoti Raamatud - Tartus tegutsev algatus, mis tõstab esile LGBT+ ja teiste marginaliseeritud kogukondade hääli, pakkudes neile turvalist ruumi eneseväljenduseks, kunstiks ja kogukonna tugevdamiseks

Kuna olin Peemoti Raamatute kaudu juba varem kogukonna sees tuttav ning üleskutsel reklaamiti mind, kui keskuse praktikanti, aitas see mõnevõrra usaldust suurendada ning mõne osalejani kiiremini jõuda.

2.3. Uurimuses osalejad

Uuringusse kaasatud inimeste seas oli erineva tausta ja kogemustega inimesi. Osalejad oli kokku 5 vanuses 20 kuni 37 aastat ning nende seas oli nii neid, kes olid oma identiteedis kindlad juba varasest noorusest, kui ka neid, kes olid jõudnud enda mõistmiseni hilisemas eas. Intervjueeritavateks olid inimesed, kes identifitseerivad end lesbina, kuid neist üks määratleb end ka panseksuaalsena⁴. Kolm osalejat peavad end kindlalt naiseks, üks on mittebinaarne⁵ ning üks osaleja vahel tunneb end naisena, kuid alati ei sildista ennast sellena. Iga intervjuu viisin läbi ühe inimesega korraga, et luua turvaline ja rahulik keskkond. See aitas osalejatel oma kogemustest avatult ja ausalt rääkida. Intervjuud toimusid Zoomi videokõnede teel, kus suhtlesin osalejatega kaamerapildi vahendusel. Valisin Zoomi, kuna otsisin osalejaid üleestilistest gruppidest ning videokõnede formaat võimaldas inimestel osaleda olenemata nende asukohast, tagades ligipääsu laiemale osalejaskonnale.

2.4. Analüüsimeetod

Andmekogumise protsessi käigus rõhutasin kõigile osalejatele, et uuringus osalemine on täiesti vabatahtlik ning nad võivad igal hetkel osalemisest loobuda, ilma et peaksid selleks põhjendusi esitama. Samuti selgitasin, kuidas nende andmeid töödeldakse ja kuidas tagan nende konfidentsiaalsuse. Salvestasin intervjuud Zoomi keskkonnas ja kasutasin esmaseks transkribeerimiseks Tektiks.ee tarkvara. Seejärel kuulasin tarkvara loodud transkriptsioonid hoolikalt üle ning korrastasin need käsitsi, et tagada sisu täpsus. Eemaldasid parasiitsõnad ja kordused, et muuta tekst selgemaks ja sisukamaks. Kõik transkriptsioonid salvestasin *Google*

⁴Panseksuaalne - inimene, kes tunneb seksuaalset või romantilist tõmmet teiste inimeste vastu sõltumata nende soost või soolisest identiteedist.

⁵Mittebinaarne - inimene, kelle sooline identiteet ei mahu traditsioonilisse mehe ja naise kategooriasse ning kes võib tunda end mõlemana, nendevahelisena või hoopis väljaspool seda jaotust.

Documents keskkonda, kasutades ainult isiklikku, parooliga kaitstud kontot. Dokumente hoidsin privaatses kaustas, kuhu kellelgi teisel ligipääsu ei olnud. Transkriptsioonides eemaldas nimesid ja muud isikut tuvastada võimaldavad detailid. Oma töö käigus ei kasutanud ma spetsiaalseid kvalitatiivseid analüüsiprogramme. Andmeid võrdlesin käsitsi, otsides korduvaid mustreid ja tähenduslikke kogemusi osalejate kirjeldustes.

2.5. Eetilised probleemid ja eneserefleksioon

Uurimisprotsessi käigus ilmnis mitmeid eetilisi ja metodoloogilisi väljakutseid, mis mõjutasid nii andmekogumist kui ka analüüsi. Osalejate leidmine kujunes oodatust keerulisemaks. Kuigi mitmed inimesed ilmutasid alguses huvi osalemise vastu, katkes mõne huvilisega suhtlus protsessi käigus ning osa neist otsustas siiski mitte intervjuus osaleda. Seksuaalne identiteet ja isiklikud kogemused on teemad, mille jagamine võib olla emotsionaalselt keeruline ning hirmu privaatsuse kaotuse ees võib tekitada ebakindlust isegi konfidentsiaalse uurimise raames. Uurimisvalimi piiranguna tuleb märkida selle väiksust ja vanuselist ühetaolisust. Osalejateks olid peamiselt noored täiskasvanud vanuses 20-29, kelle identiteet oli uuringu hetkeks juba enam-vähem kujunenud. Ehkki soovisin kaasata ka vanemaid osalejaid, leidis vanusevahemikus 30-39 osalema vaid ühe inimese. Seega ei kajastu töös vanemaealiste lesbide kogemused niivõrd ega nende võimalikud väljakutsed, mis võivad olla seotud konservatiivsemate ühiskondlike hoiakutega ja sügavamalt juurdunud vajadusega oma identiteeti varjata.

Uuringu läbiviimisel mõjutas uurimisprotsessi ka see, et kuulun ise uuritavasse sihtrühma ehk identiteetseeri end lesbina. Kuulumine samasse kogukonda aitas luua usalduslikuma ja mõistvama suhtluskeskkonna, mis võimaldas osalejatel avatult oma kogemustest rääkida. Samas oli oluline teadvustada riski, et uurija isiklikud kogemused ja arusaamad võivad mõjutada andmete kogumist ja tõlgendamist. Selle vältimiseks püüdsin igas intervjuus hoiduda eeldustest ning keskendus osalejate individuaalsete kogemuste mõistmisele nende enda sõnade ja vaatenurga kaudu. Ka andmete analüüsimisel pöörasin tähelepanu sellele, et jääda truuks, mida osalejad tegelikult väljendasid, vältides omaenda isiklike kogemuste alateadlikku projitseerimist nende lugudesse.

Eneserefleksioonis tuleb märkida, et ajaplaneerimine oli üks suurimaid väljakutseid. Kuigi uurimistöö ettevalmistused, teoreetiline raamistik ja uurimisküsimused olid paika pandud varakult, jäi andmete kogumine ja analüüs siiski viimasel hetkel kokku. See lisas stressi ja tõi esile vajaduse paremini planeerida aega, et saaksin uurimistöö protsessi rahulikult läbi viia. Andmete analüüsiks jäi vähe aega, mis mõjutas protsessi süvitsi minekut. Jätksuutlikum ja tõhusam uurimisprotsess oleks olnud, kui oleksin suutnud andmete kogumise ja analüüsi etapid varakult planeerida, et tagada põhjalik ja sisukas analüüs.

3. ANALÜÜS

3.1. Taust ja identiteedi kujunemine

Antud uurimus lähtub arusaamast, et seksuaalne orientatsioon on kaasasündinud, kuid see, kuidas inimene oma seksuaalset identiteeti mõtestab ja määratleb, kujuneb ajas ning on tugevalt mõjutatud sotsiaalsetest kontekstidest, isiklikest kogemustest ja kultuurilistest normidest. Osalejate vastused osutavad sellele, et esmased äratundmised kväär-seksuaalsusest ilmnemise juba varases nooruses, kuid neid ei osatud kohe sõnastada või mõtestada selgesõnaliselt. Ühel puhul tuli kväär identiteedi teadvustamine aga hiljem.

“Ma tean, et kõige varem, kui ma olin teadlik, et ma olin mingit tüüpi kväär oli kui ma 11 olin.” (20-aastane)

“Ma arvan, et ma teadsin juba päris väiksenä, et naised pakuvad rohkem huvi. Võibolla juba koolis alguses või nii.” (29-aastane)

Kuigi enamik osalejaid kirjeldas oma kväär-identiteedi esmaseid äratundmisi juba varases nooruses, ilmnemise üksik juhtum, kus teadvustamine toimus märkimisväärselt hiljem: alles 21-aastaselt, ja seejuures inimeselt, kes oli uuringu toimumise ajal 37-aastane. See vanuseline erinevus pakub võimalust analüüsida, kuidas ajastu ja ühiskondlikud olud võivad mõjutada seksuaalse identiteedi mõtestamise protsessi. Arvestades, et 37-aastane osaleja kasvas üles 1980ndate lõpus ja 1990ndatel, perioodil, mil puudus ühiskonnas laiem arutelu seksuaalsest mitmekesisusest, kus kväär-inimesed olid märkamatud või kujutatud negatiivses valguses, ning turvaline keskkond eneseavastuseks ja -väljenduseks oli vähestel kättesaadav. Seega võib oletada, et hilisem teadvustamine ei peegelda mitte niivõrd sisemise äratundmise puudumist, vaid pigem sotsiaalset konteksti, mis ei soodustanud või võimaldanud kväär-identiteedi selget mõtestamist.

“Alles siis kui ma olin 21 ja olin suhtes mehega.” (37-aastane)

Intervjuudest ilmnemise, et identiteedi kujunemine on sageli keeruline ja emotsionaalselt vastuoluline protsess, mida saavad segada ebakindlus, eitused ja isegi häbitunne, eriti noorukieas, mil isiksus alles kujuneb.

“See oli juba raske ja rusuv. Kuna ma ei saanud päris hästi aru, ma sain alles gümnaasiumi ajal aru, et see on olemas ja see on kes ma olen ja see on okei. Kuigi ma ikka veel sõpradele ei rääkinud ja olin kapis.” (29-aastane)

“Häbi ja tunne, et ma olen halb inimene. Ma olin religioosne ja uskusin, et see on halb ja see ei ole akstepteeritav. Ma olen ka slaavi päritoluga, selles keskkonnas suhtutakse sellesse veel hullemini kui Eesti keskkonnas.” (37. aastane)

Kui varasemad näited käsitlesid kväär-identiteedi esmaseid äratundmisi noorukieas ja sellega kaasnevat sisemist segadust, siis teatud juhtudel kerkisid tõsisemad pinged esile hoopis hilisemas eluperioodis: faasis, kus identiteet oli juba teatud määral teadvustatud, kuid selle avalik väljendamine jäi piiratud sotsiaalsete hirmude või lähisuhete surve tõttu allasurutuks. Mõned intervjuueeritavad tõid esile ka hirmu perekonna tagasilükkamise ees või partneri poolt survet varjata oma orientatsiooni, mis aeglustas identiteedi selginemist ja selle omaksvõttu. Perekonna mõju kväär-identiteedi kujunemisele oli mitme osaleja kogemuses keskne. Hirm tagasilükkamise ees pani neid oma tundeid varjama ja takistas enese aktsepteerimist. Isegi kaudsed signaalid pere väärtushinnangutes löid tunde, et kväär olemine ei ole sobiv või vastuvõetav, mis omakorda pikendas sisemist segadust ja lükkas edasi identiteedi rahumeelse omaksvõtu.

“Aga see kõik oli hästi varjatud, ma olen hästi rangest perest, hästi usklikust. See oli midagi, millest ei räägitud. Ma ei näinud eeskujusid ja kedagi ei teadnud, et see oleks võimalik kuidagi, naisega koos elada või üldse naist armastada.” (29-aastane)

Partneripoolse surve puhul ei olnud küsimus mitte orientatsiooni äratundmises, vaid selle väljendamises ja omaksvõtus teiste ees. Kuigi algselt tundus see olevat partneri kaitsmine, muutus see peagi enesepiiramise vormiks.

“Minu esimene pikaajaline partner, [...] oli siis veendunud, et esiteks tema pere ei aktsepteeriks seda ja et tema erialal kui inimesed saaksid teada tema identiteedist, siis see mõjutaks tema karjääri [...] ja see tekitas olukorra, kus hästi tugevalt juurdus ka minus, et ma hästi tugevalt ühest küljest hakkasin teda kaitsma, aga selle kaudu ma sain aru, et ma ise ennast hästi tugevalt surusin kuidagi kappi tagasi ja olin üli paranoiline sellest, kui keegi saab üldse teada.” (26-aastane)

See näitab, et partneri hirmud ja vältiv hoiak identiteedi suhtes ei mõjutanud ainult teda ennast, vaid löid ka teises osapoolel sisemise konflikti ja paranoia, mis takistas loomulikku enese aktsepteerimist. Selline survepidur võib pikendada segadust, hirmu ja enese eitamist, lükates edasi tasakaalu saavutamist oma identiteediga.

Teisalt tuli aga välja, et avatud ja kväär-sõbralik keskkond, näiteks kunstiülikool või liberaalne sõpruskond pakkus turvalisust ja julgust, võimaldades kiiremat ja enesekindlamat teekonda oma autentse identiteedini. Seetõttu on toetav ja avatud suhtumine, nii isiklikus ümbruskonnas kui ka ühiskondlikul tasandil, äärmiselt oluline, sest identiteedi kujunemine ei ole pelgalt isiklik, vaid ka sotsiaalne ja poliitiline protsess.

“Kohe peale kooli läksin EKAsse kunsti õppima, mis on üsna selline liberaalne ja avatud keskkond, siis seal oli ikka pigem toetav keskkond tegelikult ja ma ütleks, võib-olla avalikkus siis pigem ka.” (26-aastane)

Üks intervjuueeritav tõi välja, et kuigi tal on sõpru, kellega saab vabalt rääkida, on see pigem võimalik siis, kui teine inimene ise näitab üles huvi või avatust. Eriti väiksemates kogukondades, näiteks maakohas, ei pruugi ka sõbrad olla aktsepteerivad, mistõttu tuleb oma identiteeti varjata ka nende eest. See viitab sellele, et isegi sõprussuhtesse võib kanduda laiemate sotsiaalsete hoiakute mõju, takistades kväär-identiteedi vaba väljendust.

“Minu jaoks on raske seda ise teemaks tuua aga kui mu sõbrad uurivad siis ma hea meelega jagan neid asju. [...] Kindlasti oli see midagi, mis ma teadsin, et ei ole mu [kodukoha] sõprade jaoks aktsepteeritav. See oli midagi, mida pidi peitma. [...] Eestis on väga kaheti need arvamused LGBT teemadel. Täitsa oleneb, mis keskkonnas ma viibin. Tartus on turvaline aga väiksemates kohtades ei või kunagi kindel olla milliseid vastuseid võib tulla sealt.” (21-aastane)

Meedia mõju oli samuti korduvaks teemaks, kus peamisteks näideteks toodi sarjad, filmid, raamatud, uudised ja avaliku elu tegelased. Meedia mängib topelt rolli, kus ühtepidi on see üks esimesi allikaid, kust noored inimesed saavad informatsiooni ja äratundmise võimalust, teisalt võib meedia ka tugevdada stereotüüpe või kujutada homoseksuaalsust triviaalsete või isegi naljakate kõrvalekalletena.

“Ma arvan, et identiteedi osas mõjutas kõige kasulikumalt meedia. Ma olen hästi palju lugenud ja ka hästi palju sarju vaadanud.” (21-aastane)

Positiivseteks eeskujudeks peeti päriselulisi kokkupuuteid teiste kväär inimestega ja kväärkultuuri esindatust peavoolumeedias. Samas tõdeti, et Eesti kontekstis on selline esindatus veel sageli pealiskaudne või vähene, mis võib takistada noorte kväär inimeste võimalust ennast avastada või tunda end osana laiemast kogukonnast.

“No meedia kindlasti, kui nägin mingeid sarju, kus olid olemas lesbid või uudiseid, mingeid välismaa tüüpe, kes on nii õelda eeskujuks, kelle puhul on teada, et nad on väljas. Perekonna puhul, meil tulid naabrid millalgi, kes olid lesbid, nagu üle aia. Siis ma nägin esimest korda, et vau päris inimesed – see on olemas. See oli väga huvitav.” (29-aastane)

Paljud intervjuueeritavad tajusid oma identiteedi kujunemisel teatud määral vaikivat, kuid siiski intensiivset survet sobituda heteronormatiivsete ootustega. Vaikimisi eeldus, et iga inimene on heteroseksuaalne, avaldus tihti just perekonnas või formaalsetes haridusasutustes, kus kvääridentiteete ei tunnustatud või käsitleti neid kui ajutisi etappe. See võimendas tunnet, et oma tegeliku identiteedi väljendamine eeldab õigustust, julgust või isegi vastuhakku. Just see sisemine vastuolu: ühelt poolt äratundmine, teisalt aga ümbritsev eitus, iseloomustas mitme osaleja kogemust.

“Ma arvan, et perekonna poolt on enamasti ikkagi oodatud, et su laps on hetero.” (26-aastane)

“No vanemad on ikka tahtnud, et ma oleksin hetero – oleks abikaasa, lapsed ja karjäär mingil teatud tasemel.” (37-aastane)

“Ja perekonna poolt pigem on raske või tulevad mingisugused ootused, et ma lihtsalt osa enda elust varjaksin või ikkagi muudaksin. [...] Ma töötan õpetajana, ma töötan lastega. Kohapeal lapsed küsivad, et “kas sul mees on?”, “kas sul lapsi on?”, et siis ma ei vasta, et mul naine. Sest ma ei tea, kuidas [nende] vanemad reageeriksid sellele.” (29-aastane)

Eristusjoon tekkis osalejate vahel ka selles, kuivõrd kiiresti ja enesekindlalt nad suutsid oma identiteeti omaks võtta ja seda väljendada. Mõned kirjeldasid tugevat enesekindlust ja kindlustunnet, isegi kui perekond väljendas kahtlust või lootust, et tegu on mööduva faasiga. Sellise enesekindluse kujunemine noores eas viitab võimalusele, et individuaalsed

isiksusejooned, aga ka võimalik varasem kokkupuude toetava keskkonnaga (nt avatud sõpruskond, positiivsed eeskujud või informeeritud keskkond) võivad pakkuda kaitset sotsiaalse surve eest.

“No ma tean, et mul ema poolt kindlasti tuli mingisugune [arusaam], et see võib ajaga muutuda, et küll sulle lõpuks mehed hakkavad meeldima või midagi sellist. Isegi korra oli ta mingi selgeltnägijaga rääkinud – ütles, et see on ainult faas. Aga kuna ma olen väga põikpäine, siis see kunagi sügavamast asjast minus ei tekitanud, ma olen lihtsalt kindel endas.”
(20-aastane)

Teised aga kogesid, et varane identiteedi eitamine, iseenda või lähedaste poolt, tekitas pikemaajalisi psühholoogilisi raskusi, sealhulgas ärevust, madalat enesehinnangut ja kroonilist stressi.

“No see on jube väsitav hoida midagi salajas, mis on sinu enda nii suur osa. Või hoida veel salajas kellegi eest, kes on lähedane.” (29-aastane)

Siit ilmneb, et isegi kui identiteedi kujunemise trajektoorid on individuaalsed, on sotsiaalne kontekst määrava tähtsusega. Toetav keskkond võib märgatavalt lühendada sisemist konfliktiperioodi ja süvendada vaimset heaolu. Inimene julgeb kiiremini küsida, katsetada ja lõpuks sõnastada, kes ta on, sest ei kaasne hirmu kaotada kuuluvustunnet või saada hukka mõistetud. See lühendab aega, mil inimene peab elama segaduses, eneseeituses või pinges.

“See on palju lihtsamaks läinud, sellest survest just lahti õelda, see on muutunud kergemaks. Ma tean, et mul on tugi olemas ja sellega on okei toime tulla.” (21-aastane)

Ilmneb, et kväär-identiteedi kujunemine ei toimu vaakumis, vaid on sügavalt põimunud isiklike kogemuste, sotsiaalsete suhete ja kultuuriliste ootustega. See on protsess, mis võib olla keeruline, valulik ja ajas muutuv, kuid samas ka vabastav ja tugevdav, kui inimest ümbritseb toetav keskkond.

3.2. Identiteedi varjamise kogemus

Identiteedi varjamise kogemus paistab intervjuude põhjal olevat tihedalt seotud sotsiaalse konteksti, isiklike kogemuste ja varasemate suhetega. Oma identiteedist rääkimise võimalus sõltub suuresti keskkonnast ja inimeste hoiakutest. Sõprade ringis tuntakse end sageli vabalt ning kvääriks olemist ei varjata, kuid laiemas ühiskondlikus plaanis tekib vajadus enese kaitsmiseks ja teadlikuks tagasihoidmiseks. Selleks, et vältida konflikti või tarbetut selgitamist, otsustatakse vahel teemast lihtsalt mööda minna.

“Sõbrad mitte kuidagi ei mõjutanud seda, mul on vedanud ja ma olen valinud endale häid sõpru.” (37-aastane)

“Kui ma olen näiteks mingisuguse vanemate pereliikmetega, kelle reaktsioonis ma ei oleks nii kindel või kes ei pruugi seda asja mõista, siis ma lihtsalt ei räägi sellest või üritan võimalikult seda teemat vältida või väga umbkaudselt [rääkida]” (29-aastane)

Kuigi esmased tunded kväär-identiteedi teadvustamisel võisid osalejatel mõnikord sisaldada häbitunnet, ei tulenenud see tunne reeglina nende enda sisemisest hinnangust, vaid pigem väliskeskkonna peegeldusest. Intervjueeritavate sõnul ei olnud identiteedi varjamise põhjuseks mitte sisemine veendumus, et nende orientatsioon on vale, vaid hirm välise hinnangu, sotsiaalse tõrjumise või konfliktide ees. Paljud tõid esile, et teatud olukordades oli enese varjamine pigem praktiline valik, et vältida vaidlusi, selgituskoormat või haavatavust. Seega ei saa identiteedi varjamist alati tõlgendada kui sisemist eneseeitust, vaid sageli kui kohanemisstrateegiat sotsiaalse surve keskel.

“Võib-olla ma olen unustanud lihtsalt. See ongi see, et ma ei tunne häbi selle osas, seega see ei ole põhjus olnud kunagi. Pigem ongi lihtsalt see kui ma tunnen, et asi võib kisuda tüliks või asi võib minna ebamugavaks, siis sisuliselt jätan mainimata.” (20-aastane)

Intervjueeritavate sõnul pakkus välismaal elamine võimaluse kogeda turvalisemat ja aktsepteerivamat keskkonda, mis aitas oluliselt kaasa tema identiteedi vabamale kujunemisele ja enesekindlamale väljendamisele. Kontrastselt Eesti kogemusele, kus tunti vajadust oma orientatsiooni varjata, näitas välismaal kogetu, et teistes kultuurilistes ja sotsiaalsetes raamides võib oma identiteedist rääkimine olla loomulik ning ei too endaga kaasa ei halvakspanu ega isegi mitte häirivat üllatust.

“Just mingi negatiivsuse või tagakiusu kartmine. [...] Minule aitas väga kaasa kogemus elada välismaal, kus ma tundsin ennast vastupidi väga vabana, isegi kui ma ei rääkinud kolleegidele otseselt või töö juures, siis ma kogesin hästi palju positiivsust inimestega suheldes ja enda ümbruses ja need, kes teadsid, need olid kõik hästi viisakad ja meeldivad ja mõistvad, et see avas mulle ka selle arusaama, et äkki sarnane kogemus on võimalik ka Eestis tulevikus.” (29-aastane)

Samas võivad varjamine ja sellega kaasnev surve oluliselt mõjutada vaimset heaolu. Kui identiteeti tuleb pidevalt varjata, tekivad pinge, ärevus ja isegi süü- või võõrandumistunne, eriti kui see puudutab suhteid perekonnaga. Vahel viib see olukorrani, kus iga päev tuleb olulisi elu aspekte varjata, mis omakorda kasvatab distantsi ja võõristust lähedastega. Mainiti, et varjamine tekitas tunde, nagu elaks topeltelu, kus *tegelik mina* jäi vanemate silmis teadmatuks.

“Kui ma 19-aastasena läksin esimest korda elus psühhiaatri juurde, siis see oli sellepärast, et mu tolelaegne elukaaslane ütles, et see ei ole okei, et sul on sellised hüsteerilised paanikahood ja sa hingeldad iga päev. Ma arvan, et see tuligi mitte sellest otseselt, et ma mõtlesin kogu aeg oma identiteedist, aga kogust sellest pingest, mis kaasnes selle varjamisega, näiteks valetamine, kogu aeg selline ärevuses ja mingis oote seisundis olemine.” (26-aastane)

Diskrimineerimise kogemused otsesel kujul ei olnud valdavad, kuid pidev valvelolek ja ühiskondlikest normidest tingitud surve kujundasid tugevalt enesetunnet. Mõned kirjeldasid, kuidas teatud keskkondades, näiteks avalikus ruumis, ei tunne nad end turvaliselt avaldamaks oma seksuaalset identiteeti. Avalik füüsiline läheduse väljendamine oma partneriga tundus riskantne ja tekitas vajaduse olla ettevaatlik. Siinjuures märgiti, et negatiivsed reaktsioonid võivad olla peidetud pilkudesse ja emotsioonidesse, mitte alati sõnadesse.

“Vaenulikkust pigem lihtsalt hoides oma tüdruksõbral käest kinni või liikudes tänaval või suudelnud kuskil nurga peal. Siis tuleb keegi ütleb või vaatab imelikult või, et midagi tänaval öeldakse. Seda on paaril korral olnud ja see ka väga pikalt jääb kuidagi meelde või tekitab hirmu.” (29-aastane)

Identiteedi varjamise mõju tööalastele ja loomingulistele suhetele ilmnes samuti. Kui identiteeti peab aktiivselt varjama, mõjutab see tööprotsessi ja suhtlust kolleegidega.

Varjamise vajadus võtab energiat ja tekitab vahel tunde, et loomingulised võimalused jäävad kitsamaks. Hirm kaotada kolleegide usaldus, sattuda eelarvamuste alla või muuta meeskonnas valitsevat dünaamikat, sunnib inimesi end kontrollima ja distantseerima.

“Ma pidin seda varjama mingite töökaaslaste ees, sest et meil oli hirm, et umbes neile ei meeldiks see või et nende arvamus meist tugevalt muutuks või nende arvamus sellest tööprotsessist ja töökeskkonnast tugevalt muutuks, kui nad teaksid seda fakti. Ja kindlasti, kui sa sellise töö puhul pead sellist distantsi hoidma või selles osas valvas olema, siis see väga otseselt mõjutab seda, kuidas üks tööprotsess toimub ja kui hästi see toimib.” (26-aastane)

“Küll oleks olnud olukordi tööl, kus oleks tahtnud rääkida sellest avalikult ja on ebameeldiv, et ma pean kogu aeg valetama, et ennast kaitsta.” (37-aastane)

Oluline tähelepanek on, et varjamise tagajärjed ei kao kohe, kui inimene saab turvalises keskkonnas vabamalt oma identiteeti väljendada. Varasemad kogemused jätvavad sügava jälje, mis võib avalduda näiteks ülereageerimises või vastupidises, liigeses kompenseerimises, kus oma identiteeti hakatakse teadlikult rohkem esile tõstma. Seda nähtust kirjeldati kui loomulikku ja tervendavat protsessi, mille kaudu püütakse tasakaalustada aastaid kestnud vaikimist.

“Ma nüüd justkui kompenseerin üle sellega, et ma räägin sellest palju rohkem. Et mul on teinekord isegi oma lähedaste, kolleegide ja mingite sõprade, sõprade seltskonnatega nagu imelik tunne, et [issand], oleks nii [tüütu] kui nemad räägiks sellest, et nad on heterod kogu aeg. Et ma tunnen seda kompensatsiooni sellist tagasi kukkumist, aga ma arvan, et see on õigustatud, nii et ma ei piira ennast sellega.” (26-aastane)

Ühiskondlikud hoiakud ja poliitiline olukord mängivad samuti suurt rolli turvatunde kujunemisel. Kui poliitiline kliima muutub vaenulikumaks, suureneb ka hirm ja enesetsensuur. Toodi näiteks perioodi, mil parempopulistlikud jõud said Eestis suuremat kõlapinda ja kuidas see tõi kaasa hirmud ja isegi paranoilised mõtted, et keegi võib isiklikku ruumi ohustada. Sellised kogemused viitavad, kui tugev on ühiskondliku õhustiku mõju individuaalsele enesetundele ja avatus vajadusele.

“Kogu see, kui mingisugused Varrod ja tüübid, kes ühiskonnas räägivad sinust nii halvasti kogu aeg ja nii palju avalikkuses arutatakse seda, mis õigused sul üldse on või ei tohiks olla või mida sa tohiksid teha ja kas sa üldse tohiks Eestis eksisteerida.” (29-aastane)

“Ja paralleelselt samal ajal oli see 2018/19/17, EKRE hakkas kuidagi suuremat võimu võtma Eestis, ehk siis tegelikult ka see väga otseselt mõjutas seda, et mida rohkem meedias hakkas neid arutlusi selle ümber käima. Ja kuna mulle isiklikult tuli ka selline suur kappi tagasiminemise paranoia, siis see tegi seda hästi hulluks. [...] Mingi hetk mul tõesti tekkisid sellised ärevushäired, et mul olid reaalsed paranoiaid, et Varro Vooglaid piilub akna tagant kuskilt mind. Et see kõlab naljakalt, aga see oli nii reaalne hirm, et nüüd on nagu lausa imelik seda meenutada.” (26-aastane)

“[Ebakindlust tekitavad] EKRE sildid.” (21-aastane)

Ilmneb, et identiteedi varjamise kogemus kätkeb endas keerulist tasakaalu isikliku vabaduse, sotsiaalse aktsepteerimise ja vaimse heaolu vahel. Kuigi identiteedi avalik väljendamine võib paljude jaoks olla vabastav ja positiivne samm, ei tähenda see automaatselt sisemist rahu või turvatunnet, eriti juhul, kui keskkond on potentsiaalselt hukkamõistev. Mõnes kontekstis, näiteks toetavate sõprade seas, on võimalik olla nähtav ilma sisemiste konfliktideta. Teistes olukordades aga võib identiteedi jagamine suurendada haavatavust või tekitada ärevust võimalike tagajärgede ees, mis sunnib inimest kaaluma, kas turvatunde säilitamiseks on parem vaikida. Nii tekibki pidev valikute kaalumine: millal, kellele ja mil määral oma identiteeti avada, ilma et see seaks ohtu emotsionaalset heaolu või sotsiaalset positsiooni.

3.3. Sotsiaalsed suhted ja vaimne tervis

Sotsiaalsete suhete ja vaimse tervise vaheline seos kerkib intervjuudes väga selgelt esile. Identiteedi varjamine mõjutab oluliselt suhteid, eriti perekonnaga. Seal, kus peaks valitsema siirus ja lähedus, tekib hoopis vajadus oma elu olulisi osi varjata. Kirjeldati olukordi, kus iga päev tuli valetada selle kohta, kellega aega veedetakse ja mida tehakse. Selline pidev varjamine ja enese tsenseerimine tekitab distantseeritust, mis omakorda raskendab loomulikku lähedust ja usaldust peres. Olukorras, kus näiteks vend saab oma partnerit

jõululauda tuua, kuid samasugust võimalust ei anta kväär-isikule, tekib paratamatult tunne, et oma elu tuleb justkui poolikult esitleda.

“Kui ma seda varjasin, siis see tähendas, et ma varjasin väga suurt osa oma elust ja ma muidu olen vist üsna lähedane oma vanematega ja siis see tekitas olukorra, kus ma vanuses kuskil 18 kuni 23, igapäevaselt pidin valetama oma vanematele, sellest, kus ma olen, kellega ma olen, mida ma teen. [...] Kui vend tuleb oma pruudiga jõululauda, siis kui mina ei saa seda teha, siis see kuidagi paratamatult tekitab mingit sellist distantseerituse.” (26-aastane)

Sõprade ringis on olukord oluliselt positiivsem. Sõpruskondade ja toetavate kaaslaste olemasolu on paljude jaoks olnud oluline toimetulekumehhanism. Tugi ja arusaamine sõpradelt võimaldavad inimestel kogeda oma identiteeti vabamalt ja enesekindlamalt. Sellistes suhetes ei teki vajadust varjata ega mängida mingit rolli, mistõttu peetakse sõprussuhteid sageli turvalisemaks ja tähenduslikumaks kui mõndasid perekondlikke sidemeid.

“Aga õnneks nüüd ma ühe selle sõbraga elan koos, teisega ka elasime mingi hetk koos, et see on pikaajaliseks sõpruseks osutunud. Nad on lihtsalt seal. Samal ajal, kui me kõik avastame üksteist, siis me lihtsalt oleme nii-öelda toeks, naljatame võib-olla, aga see ei ole kunagi pahatahtlik.” (20-aastane)

“Nüüd ülikoolis on hästi lihtne olnud, saan kursakatega rääkida sellest – probleemidest ja asjadest. Oma kodukohas mul on ka paar lähedast sõpra, kes on toetavad olnud. Siis on rohkem kogukonna tunnet tekkinud sõpradega.” (21-aastane)

Töölased suhted näitavad mõningast varieeruvust sõltuvalt valdkonnast ja kolleegidest. Kultuurivaldkonnas tegutsevad intervjueeritavad tundsid end üldiselt vabamalt, kuigi varasematel aastatel esines siiski hirne, et avalik identiteedi jagamine võib piirata koostöövõimalusi või tekitada eelarvamusi. Näiteks mainiti muret, et teadmised isiklikust elust võivad mõjutada teiste suhtumist tööalastesse oskustesse või projektidesse kaasamisse. Selline varjamine võttis palju emotsionaalset energiat ja mõjutas loomulikku professionaalset arengut.

“Ma olen äärmiselt privilegeeritud olukorras, kus ma töötan kunsti valdkonnas, kus 90 protsenti inimestest ei tee teist nägu selle peale. Ja ma ei pea seda kuidagi varjama ja ma

saan olla täiesti vabalt. Küll aga minu jaoks on suur šokk, kui ma oma tegevusvaldkonnast teise olukorda sattun, mingite nii-öelda sihukese keskmise Eesti läbilõike ühiskonna seltskonda. Siis on minu jaoks nagu suur šokk, et see ikkagi on suur teema. Nii et selles mõttes ongi vastus selline, et, et oma igapäevaelus ma saan olla üsna vabalt, aga ma olen teadlik, et üldiselt Eesti ühiskonnas ma ei saa olla väga vaba sellega.” (26-aastane)

“Töökaaslastega kuidagi vähemal määral, sest ma tunnen, et ma ei blokeeri ennast üldse nii aktiivselt maha või ma olen otsustanud, et ma ei räägi sellest enamuses. Kui just keegi ei tundu eriti avatud ja see ei sega mind. Või ma hoian sellist piiri ja see on minu jaoks positiivne pigem.” (29-aastane)

Vaimse tervise teemaliste kogemuste põhjal joonistub selgelt välja, kui sügav mõju võib identiteedi varjamine avaldada psüühilisele heaolule. Pidev vajadus varjata oma kvääridentiteeti ja hirm selle paljastamise ees võivad põhjustada märkimisväärset emotsionaalset pinget, mis mõnel juhul on viinud ärevushäirete ja paanikahoogudeni. Pinge ei tulene üksnes identiteedist endast, vaid pigem selle ümber tekkivast varjamise ja rollimängu koormast, mis muutub ajapikku kurnavaks ja võib viia vaimse tervise kriisini.

“See mõjutas päris halvasti ning viis isegi enesetapu [mõteteni]. Mu vaimne tervis oli väga halb.” (37-aastane)

Kuigi mitmed osalejad tõid esile, et välismaal elades kogeti suuremat avatust ja vähem survet oma identiteeti varjata, ei tähendanud see tingimata, et kõik sisemised pinged oleksid kadunud. Ühe intervjuueeritava kogemus Saksamaal näitab, et keskkonna sallivus ei pruugi alati kohe leevendada varasematest kogemustest või identiteedikriisist tulenevat sisemist pinget.

“Kahel korral istusin psühhiaatriaiglas pikemalt, olles Saksamaal ja see väga raske periood mõlemal korral oli väga tugevalt seotud selle identiteedi asjaga või sellega, et kas ma ikka võin olla ja milline ma võin olla ja kuidas ma teistele räägin ja see kõik, ma tahtsin põgeneda selle eest nii palju, et ma ühel hetkel ei tahtnud enam elada.” (29-aastane)

See viitab asjaolule, et identiteedi aktsepteerimine on keerukas ja mitmetahuline protsess, mis ei sõltu vaid välistest tingimustest. Varasemad traumad, pikaajaline enesevarjamine või lähedaste tagasilükkamine võivad jätta jälje, mis avaldub ka soodsamas keskkonnas. Seega ei

pruugi füüsiline vabanemine ühiskondlikust survest alati kohe tuua kaasa sisemist tasakaalu, eriti kui sisekonfliktid on juba sügavalt juurdunud.

Kogemused vaimse tervise teenustega on olnud väga erinevad, ulatudes positiivsest toetavusest segaduse ja koguni kahjulike eeldusteni. Positiivseteks kogemusteks nimetati juhtumeid, kus spetsialistid suhtusid toetavalt, isegi kui neil puudus sügavam teadmistepagas kväär temaatikast. Sageli ei toonud see kaasa negatiivset suhtumist, pigem neutraalsust või uudishimu, mis ei kahjustanud usaldussuhet.

“Ma olen ühe vaimse tervise õega rääkinud sellest. Ta oli väga toetav selles mõttes, loomulikult ta tervet seda terminoloogiat ja asja ei teadnud. Aga seal ei olnud mingeid vastakuid tundeid.” (20-aastane)

Samas oli märkimisväärne hulk olukordi, kus identiteeti kas ignoreeriti või sellele pöörati ebaproportsionaalselt suurt tähelepanu mitte patsiendi vajadustest, vaid spetsialisti enda arusaamatustest või eelarvamustest lähtuvalt. Turvatunde tekkimine spetsialisti juures võttis paljudel kaua aega. Tihti ei julgetud oma identiteeti kohe avaldada, kartes, et see võib mõjutada ravi kvaliteeti või põhjustada hinnanguid. Alles pikaajalise töö käigus ja usaldusliku suhte loomisel otsustati end avada.

“Üldse selleni jõuda, et vaimse tervise spetsialistidele seda välja öelda, see võttis ka aastaid. Ma ütlen, et pool ajast ikkagi ma olen varjanud seda oma vaimse tervise spetsialistide eest, sest see on niisugune tundmatu ala, pigem igaks juhuks võib-olla väldin. Ja pooltega, kellega ma siis olen seda aspekti jaganud, ongi siis seetõttu, et ma tunnen ennast piisavalt mugavalt nendega, sest me oleme kaua töötanud koos.” (26-aastane)

Ka siis ei olnud alati tagatud mõistmine – tuli ette olukordi, kus spetsialistid käsitlesid kväärsust patoloogilise nähtusena või seostasid seda valesti muude vaimse tervise sümptomitega. Seetõttu jäi mitmel juhul patsiendi tegelik kogemus ja vajadus tähelepanuta, mis pärssis tervenemisprotsessi ja vähendas ravisüsteemi usaldusväarsust.

“Mu psühhiaater on küll meessoost ja temal oli ükskord selline naljakas väljaütlemine, et see võib olla mingisuguse haigusega seotud või lihtsalt mingi hoog või umbes, et läheb üle või et äkki see on mingi haiguslik asi üldse, et mulle naised meeldivad umbes. [...] Väga huvitaval hetkel pidin kaitsma ennast sellise huvitava argumentatsiooni eest.” (29-aastane)

Üldiselt ilmneb, et identiteedi varjamisega elamine ei jää kunagi ainult ühe suhte või valdkonna probleemiks. See imbub läbi igapäevaelu, mõjutades perekondlikke suhteid, sõprust, tööalast arengut ja vaimset tervist. Läbivaks tundeks on, et nähtavus ja autentsus on seotud mitte ainult enese aktsepteerimise, vaid ka sotsiaalse keskkonna avatud ja toetava olemusega.

3.4. Tulevik

Tuleviku teemal rääkides kerkivad intervjuueeritavate mõtetest esile vajadus suurema nähtavuse, toetavate hoiakute ja laiemate ühiskondlike muutuste järele. Suure osa turvatundest ja enesekindlusest määrab ära, kui palju ja kuidas käsitletakse kväärde identiteete avalikus ruumis, meedias ja hariduses. Rõhutati, et muutused ei pea tingimata tulema ainult seaduste tasandil, oluline on ka igapäevane suhtlus ja normide nihkumine avatumaks. Märgitigi, et juba väikesed asjad, näiteks kui hetero inimesed võtavad teadlikult toetava ja julgustava hoiaku, võivad kväärde jaoks omada väga suurt positiivset mõju.

“Ma arvan, et esiteks võib-olla rohkem mitte-varjatud identiteediga ja ka nagu heteronormatiivsema identiteediga inimeste poolt mingit julgustavat või toetavat käitumist näha oleks väga oluline. Ehk siis lihtsalt maailmas rohkem [liitlasi] näha, oleks kindlasti väga oluline.” (26-aastane)

“Kui inimesed rohkem teadvustaksid, oleksid valmis kuulama ja püsiksid avatud meelega vähemuste vastu siis see tekitaks kindlasti rohkem turvalisust.” (21-aastane)

Meedia rolli peeti eriti oluliseks. Eesti meediaruumi kirjeldati pigem probleemse ja stereotüüpseid käsitusi taastootvana, kus kväärde kujutamine on tihti naeruväärstav või pealiskaudne. Soovitakse, et meedias esindataks kväär-inimesi sama loomuliku ja mitmekesise osana ühiskonnast nagu kõiki teisi.

“See meediakajastus, nii palju kui ma olen näinud näiteks, ma ei tea, sarjades või uudistes, siis see on hästi sellise, mingil määral vastiku tooniga või tehakse nalja selle üle pigem. Või seda ei võeta tõsiselt. See võiks olla asi, mis muutuks.” (20-aastane)

Haridussüsteemi tähtsust toodi samuti esile. Intervjuudes viidati kogemustele, kus koolis oli kvääriteemasid käsitletud ainult pealiskaudselt või õpetaja isiklikust huvist lähtuvalt. See tähendab, et paljudel noortel puudub varases eas võimalus ennast ära tunda ja oma identiteeti turvaliselt uurida. Soovitakse, et teemasid käsitletak koolis süsteemsemalt ja neutraalselt, et kõigil oleks võimalus tunda end mõistetuna ja nähtuna. Seadusandlusest rääkides hinnati positiivseks seniseid edusamme, tuues eriti esile 2024. aasta perekonnaseaduse muudatuse, millega seadustati abieluvõrdsus, kuid nähti vajadust laiema kaasamise järele, eriti transinimeste õiguste osas. Nähti vajadust nende parema kaasamise järele poliitilisse otsustusprotsessi, avalikku arutellu ja teenuste kujundamisse, et nende kogemused ja vajadused ei jääks varju ega piirduks vaid formaalse võrdõiguslikkuse lubadustega.

“Ebakindlust on see, kui ma tunnen mingisugust diskussiooni enda ümber toimumas, mis on negatiivselt suunatud selliste temade puhul. Eriti mingid transteemad või geimeeste vastu see suhtumine, nendest räägitakse palju rohkem avalikult negatiivselt. Lesbid on suht-koht unustatud nendest vestlustest. Ma ei ole selle põhjuse peale väga palju mõelnud, aga jah, siis ma tunnen ikkagi, et ma pean mingil määral vastu rääkima nendele.” (20-aastane)

Tuleviku lootused ja soovitused kväär-inimestele iseendale olid vahelduvalt väga julgustavad. Rõhutati, et olukorrad muutuvad ja rasked ajad ei kesta igavesti. Üks intervjuueeritav sõnastas selle nii: „*Kui midagi halba on, see läheb paremaks alati, lihtsalt tuleb tuleviku poole mõelda.*“ Samas hoiatati ka enesehäbi eest, mida kogetud varjamine võib põhjustada. Soovitati mitte kanda seda häbi endaga kaasa ja otsida võimalusi olla iseenda suhtes leebe ning hoida kinni eneseväarikusest isegi siis, kui keskkond alati seda ei toeta.

4. ARUTELU

Ilmneb, et kväär-identiteedi kujunemine on pikaajaline ja mitmetasandiline protsess, mille esimesed märgid võivad ilmned juba lapsepõlves. Intervjueeritavad kirjeldasid esimesi äratundmisi sageli juba enne puberteeti: mõni tajus huvi samast soost inimeste vastu juba 7-11-aastaselt, kuigi üks intervjueeritav teadvustas oma identiteeti alles täiskasvanuna ning pärast heteroseksuaalse suhte kogemust. Identiteedi selge mõtestamine ja sõnastamine võib aset leida ka alles hilisemas elufaasis, mis on seotud inimese arengulise trajektooriga ja sellega, millal identiteediküsimused muutuvad tema jaoks oluliseks (Mustanski et al., 2011).

Identiteedi mõistmisega kaasnesid sageli vastuolulised emotsioonid. Uuringust selgub, et varased äratundmised ei olnud alati vabastavad, vaid pigem tekitasid need alguses segadust, häbitunnet, hirmu ja ebakindlust. Seda eriti siis, kui puudusid eeskujud või keskkond ei pakkunud tuge: näiteks rangelt religiooses või konservatiivses peres, kus kväärsust peeti tabuks ning pereliikmed sellest ei rääkinud. Just vaikus ja eitamine põhjustas mitmel juhul eneseeitust ning pani noori mõtlema, et nende tunded on valed või mööduvad. Enese aktsepteerimise kiirus oli varieeruv. Mõned osalejad kirjeldasid, et olid oma identiteedis üsna kindlad juba noores eas, isegi kui see ei sobitunud vanemate ootustega või tekitas pingeid. Teised vajasid aga aastaid või isegi aastakümneid, enne kui suutsid oma identiteeti mitte ainult mõista, vaid ka omaks võtta. Sageli lükkasid aktsepteerimise edasi välised tegurid: näiteks partnerite või perekonna soov varjata suhet, hirm karjäärialaste tagajärgede ees või ühiskondlik surve sobitada heteronormatiivse mudeliga.

Blumeri (1986) sümboliline interaktsionism aitab siin mõista, miks kväär-identiteedi mõtestamine sõltub nii tugevalt suhtlusest ja tähendustest, mida inimene enda ümber kogeb. Kui keskkond on toetav, toimub enese aktsepteerimine märksa kiiremini ja kergemini. Näiteks kunstihariduses õppinud või kväär-sõbralikus sõpruskonnas viibinud osalejad kirjeldasid oma eneseksolemist kui loomulikku ja julgustatud protsessi. Vastupidi, tõrjuv või vaikiv keskkond pikendas sisemist konflikti ja lükkas edasi rahu saavutamist iseendaga.

Heteronormatiivsete ootuste surve tõttu tunnevad kväär-inimesed vajadust kohaneda normidele, mis ei vasta nende enesemõistmisele (Warner, 1991; Robinson, 2016), mis omakorda süvendab vajadust enese varjamiseks. Mõnes olukorras õnnestub hoida oma identiteeti nähtaval ilma sisemiste konfliktideta, teistes aga tuleb hinnata riske ja valida

vaikimine, et kaitsta ennast ja säilitada turvatunne. Intervjueeritavate kogemustest joonistus välja, et kuigi identiteedi varajasel äratundmisel võis kaasneda segadus, ebakindlus ja isegi häbitunne, ei olnud häbi nende sõnul varjamise peamine ajend. Pigem tajuti varjamise vajadust kui praktilist otsust, mis tulenes soovist vältida konflikte, hinnanguid või sotsiaalset tõrjutust. Kuigi enamikes sõpruskondades ja toetavates keskkondades on võimalik olla avatud, sunnib perekondlik, tööalane või muu üksikisikute poolt surutav normide komplekt tihti varjama tõelist mina. Nichols (1987) rõhutab, et ühiskondlikud ootused on sageli nii tugevalt internaliseeritud, et need mõjutavad eriti lesbinaiste võimet vabalt oma identiteeti väljendada ja kujundada. Seega muutub varjamine mitte ainult ellujäämisstrateegiaks, vaid ka enesetsensuuriks. Selline enesetsensuur on teadlik toimetulekuviis olukordades, kus avatusest võib saata risk või oht, kuid pikaajaliselt võib see siiski kahjustada vaimset heaolu ja piirata sotsiaalset autentsust.

Perekond, mis võiks ideaalis toetuda aususele ja lähedusele, muutub sageli kväär-inimese jaoks kaugeks, kui olulisi osi enda elust tuleb varjata. Kui perekonnas domineerivad heteronormatiivsed ootused, muutub kväär-inimese elu jagamine keeruliseks ja distantseerivaks (Robinsoni, 2016). See tekitab olukorra, kus puudub usaldus ning oma elu tuleb esitleda moonutatult või poolikult. Sõprussuhted tihti vastanduvad sellele kui toetav ja turvaline keskkond, kus kväär inimesed saavad end vabamalt väljendada ja kogevad vähem survet teesklemiseks. Siiski tõi üks intervjueeritav välja, et väiksemas maakohas elavad sõbrad ei ole nii aktsepteerivad ning ka nende eest tuleb oma identiteeti varjata. Tööalastes suhetes oli tunda erisusi: näiteks kultuurisfääris tunti end sageli vabamana, samas kui näiteks avalikus sektoris või õigusvaldkonnas kogeti vajadust oma identiteeti varjata.

Vaimse tervise osas avaldus identiteedi varjamise kurnav mõju eriti valusalt: hirm tagasilükkamise ees ja pidev rollide mängimine viisid mitmel juhul tõsiste psüühiliste raskusteni, sealhulgas depressiooni ja enesetapumõtteni. Meyer (2015) on seda olukorda kirjeldanud kui vähemusstressi: seisundit, kus pidev vajadus oma identiteeti varjata tekitab kroonilist psühholoogilist pinget ja mõjutab negatiivselt vaimset tervist.

Kuigi mõned vaimse tervise spetsialistid osutasid intervjueeritavatele toetavaks, kogeti sageli ka nendepoolset teadmatust või isegi stigmatiseerivat suhtumist, mis vähendas usaldust ja takistas avatust. Positiivsete kogemuste puhul mainiti olukordi, kus spetsialistid küll ei tundnud kväärteemade spetsiifikat süvitsi, kuid säilitasid neutraalse või uudishimuliku

hoiaku, mis aitas luua usaldusliku terapeutilise suhte. Samas tõid mitmed osalejad esile, et identiteeti kas ignoreeriti või käsitleti viisil, mis ei lähtunud patsiendi vajadustest, vaid pigem spetsialisti eelarvamustest või teadmatustest. Mõnel juhul pöörati kväär-identiteedile ebaproportsionaalselt palju tähelepanu, justkui oleks see ise probleem, mida tuleb ravida või millel oleks patoloogiline tähendus. Selline lähenemine mitte ainult ei takistanud avatust, vaid pärssis ka tervenemisprotsessi. Sarnaseid järeldusi kinnitab ka Praxise uuring, mille järgi ilmnes, et tervishoiutöötajate teadlikkus LGBTI-teemadest on ebahühtlane ning eelarvamused võivad mõjutada teenuse kvaliteeti ja ohutust kväär-patsientide jaoks (Sepper et al., 2023)

Üldiselt ilmneb, et identiteedi varjamisega elamine ei jää kunagi ainult ühe suhte või valdkonna probleemiks. Ühiskondlikud normid ja sotsiaalne surve määravad suuresti selle, kuidas inimene saab oma seksuaalsust väljendada ning millist mõju see avaldab vaimsele heaolule (Sprigg & Dailey, 2004). Kui sotsiaalne keskkond on normatiivne ja suletud, muutub avatu olemine keeruliseks.

Intervjueeritavate tulevikuvaated peegeldavad tugevat soovi ühiskondliku avatuse ja aktsepteerimise kasvu järele. Vajadust sügavamate ühiskondlike muutuste järele selgitab Warneri (1991) käsitlus heteronormatiivsest süsteemist, kus see toimib vaikivalt, kuid määrab sotsiaalse tegelikkuse reeglid viisil, mis marginaliseerib kõiki, kes jäävad normist kõrvale. Flores et al. (2020) leiavad, et formaalsetest õigustest ei piisa, kui avalikus ruumis ja igapäevaelus püsivad endiselt sotsiaalsed barjäärid, mis piiravad kuuluvustunnet ja eneseväljendust. Intervjueeritavad tõid esile, et nende jaoks oli väga oluline kogeda äratundmist ja saada osaks toetavatest hoiakutest. Eriti väärtuslikuks peeti olukordi, kus hetero inimesed väljendasid teadlikult ja selgelt oma toetust ning olid valmis tegutsema liitlastena. Märgiti, et just väikestel igapäevastel žestidel võib olla kväär-inimeste jaoks oluline tähendus ja mõju turvatunde loomisel.

Meedia ja hariduse roll tõsteti esile kui kaks kriitilist valdkonda, kus kväär-identiteetide esitus vajab sisulist täiendamist ja mitmekesistamist. Meedia esitab tihti pinnapealseid või pilkavaid kujutisi, mis süvendavad stigmat ja moonutavad ühiskondlikku arusaama. Selline käsitlus võib tekitada kväär-inimestes tunde, et nende identiteeti ei võeta tõsiselt või nähakse seda kõrvalekaldena. Samas toodi intervjuudes korduvalt esile, et positiivses ja mitmekesisuses valguses esitatud meediakujutised, olgu need siis sarjades, dokumentaalides või tuntud avaliku elu tegelaste kaudu, on aidanud kaasa enese aktsepteerimisele, normaliseerinud

kväär-identiteeti ja pakkunud tugevat äratundmise võimalust. Seega on meedial oluline roll, kuidas nad kväär-inimesi esitlevad, sest see võib kas süvendada marginaliseerimist või vastupidi, toetada kväär-inimeste eneseusku ja kuuluvustunnet olenevalt sellest.

Samuti peeti probleemiks hariduse ebaühtlast ja ebapiisavat lähenemist kvääriteemadele, mis jätab noored ilma vajalikust toetusest enese mõistmiseks. Kui kväär-noortel puudub võimalus koolis end turvaliselt väljendada või leida positiivseid eeskujusid, võib see süvendada isolatsiooni ja enese varjamise vajadust. Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (2020) andmetel varjab 28% Eesti lesbi noortest koolis alati oma identiteeti ja 62% teeb seda valikuliselt: see viitab, et Eesti koolikeskkond ei paku paljudele kväär-õpilastele vajalikku turvatunnet. Identiteedi varjamine ei ole aga ainult emotsionaalne koormus: Watson et al. (2015) on näidanud, et pidev enesekontroll ja hirm paljastumise ees võivad viia madalama õppeedukuse, psühholoogilise stressi ja kiusamiseni. Seega ei ole tegemist ainult teadmiste edastamise puudulikkusega, vaid sügavalt struktuurse probleemiga, millel on otsene mõju kväär-noorte heaolule ja arengule.

Tulevikuvaates kajastub lootus, et selliste struktuuride murdmine ja teadlik ühiskondlik muutus võimaldab kväär-identiteetidel olla avatud ilma hirmu ja surveta. Nichols (1987) on arendanud mõtet, et kultuurilised muutused on eelduseks vaimsele heaolule ja identiteedi vabadusele. Seda mõtet toetavad ka hiljutised empiirilised andmed: 2023. aastal läbiviidud Turu-Uuringute AS et al. uuringu kohaselt peab 56% Eesti elanikest homoseksuaalsust täiesti või pigem vastuvõetavaks. Eriti silmatorkav on aktsepteerimise kasv noorte seas: 20-29-aastastest peab 83% homoseksuaalsust normaalseks osaks ühiskonnast. See näitab, et kultuuriline muutus on käimas ning nooremad põlvkonnad kujundavad üha tolerantsemat ja avatumat ühiskonda, mis loob kväär-inimestele rohkem võimalusi elada autentset elu.

KOKKUVÕTTE

Käesolev bakalaureusetöö uuris, kuidas seksuaalse identiteedi varjamine mõjutab lesbinaiste vaimset tervist ja sotsiaalseid suhteid. Uurimistöö keskmes olid naised, kes identifitseerivad end lesbina ning kelle kogemusi kujundavad nii ühiskondlikud ootused kui ka isiklikud suhted. Töös kasutasin kvalitatiivsest uurimismeetodist, kasutades poolstruktureeritud intervjuusid, et mõista osalejate individuaalseid lugusid ja tähendusi.

Andmete analüüsist selgus, et identiteedi pidev kohanemine ja enesetsensuur võivad tekitada ärevust, madalat enesehinnangut, isolatsiooni ning pikemaajaliselt viia vaimse tervise probleemideni. Suur mõju oli ka sotsiaalsel suhtel: lähedased peresidemed muutusid sageli pingeliseks, kui inimene tundis, et ei saa olla autentne, samas kui kväär sõbrad ja toetavad kogukonnad osutusid vaimse heaolu säilitamisel oluliseks toeks.

Töö rõhutab, et identiteedi varjamine ei ole üksnes isiklik, vaid sügavalt sotsiaalne nähtus, mille juured peituvad heteronormatiivsetes hoiakutes ja kultuurilistes ootustes. Turvalise ja aktsepteeriva keskkonna puudumine võimendavad vaimset stressi ja piirab eneseteostuse võimalusi. Positiivsetena tõusid esile kväär-sõbralikud ruumid, teadlikud terapeudid ning meedias nähtavad rollimudelid, mis kõik aitavad kaasa identiteedi omaksvõtule ja turvatunde kasvule.

Uurimistöö leidis, et lesbinaiste kogemus identiteedi varjamisega on mitmetasandiline ja mõjutab elu igat aspekti alates vaimsest heaolust kuni perekondlike ja tööalaste suheteeni. Teadlikkuse tõstmine, avatuse julgustamine ning tundlikum sotsiaalpoliitika on võtmetähtsusega sammud, et vähendada varjamisega kaasnevat koormust ja toetada seksuaalvähemuste vaimset tervist.

Tulevikus võiks uurimist laiendada, kaasates inimesi erinevatest vanusegruppidest ja elukeskkondadest. Praegune uurimus keskendus noortele täiskasvanutele, kes enamasti juba teadsid oma identiteeti ja olid selle mõnes mõttes omaks võtnud. Kuid identiteedi kujunemine, selle varjamine ja avalikuks tegemine võivad kulgeda hoopis teisiti näiteks keskealiste või vanemate inimeste puhul, kelle elukogemused pärinevad hoopis teisest ühiskondlikust ja poliitilisest kontekstist. Väärtuslik oleks keskenduda ka erinevatele eluvaldkondadele, mille mõju identiteedi varjamisele või nähtavusele võib olla väga erinev.

Haridusasutused, töökoht, tervishoiusüsteem, aga ka avalik ruum üldiselt loovad väga erinevaid keskkondi, milles inimesed tunnetavad kas aktsepteerimist või tõrjumist. Iga selline keskkond mõjutab omakorda indiviidi eneseväljendust, enesehinnangut ja vaimset heaolu. Eriti olulised on kontekstid, kus võimusuhted on ebasümmeetrilised, näiteks patsient-terapeut või õpilane-õpetaja suhe. Need olukorrad nõuavad täpsemat uurimist, et mõista, millised strateegiad toetavad või takistavad kväär-identiteedi esiletulekut ja vaimse tervise hoidmist.

SUMMARY

The impact of concealed identity on the mental health and social relationships of lesbian women

In many societies, including Estonia, heteronormativity still dominates public attitudes, often forcing sexual minorities to hide their identity (Warner, 1991, Robinson 2016; Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2020). For lesbian women, the fear of discrimination, social rejection or even violence can lead to the decision to conceal their sexual orientation. This concealment, however, is not without consequences. Research shows that prolonged hiding of identity can lead to emotional distress, internal conflict, and affect one's ability to build authentic relationships with family, friends, and colleagues (Huang & Chan, 2022).

The aim of this bachelor's thesis was to explore how lesbian women experience the effects of hiding their identity on mental health and social relationships. A qualitative research method was used in order to better understand personal experiences and emotional processes. The study was based on 5 semi-structured interviews with lesbian-identifying women aged 20 to 37. Three main research questions were asked:

1. What are the main reasons why lesbian women conceal their identity?
2. How does concealing their sexual orientation affect their relationships with family, friends and co-workers?
3. What role does social support play in reducing the negative effects of identity concealment?

The study found that most participants first became aware of their non-heterosexual orientation during adolescence but delayed coming out due to social pressure and fear of rejection. Many reported experiencing minority stress, anxiety, and feelings of isolation when hiding their identity, particularly within family dynamics or professional settings. The act of hiding was not rooted in shame, but rather a need to maintain safety. Social support from friends, LGBTQ+ communities and sometimes therapy played an important role in reducing the emotional burden. In contrast, the lack of understanding from mental health professionals and heteronormative assumptions in society were seen as obstacles to healing and

self-acceptance. Participants also emphasized that hostile political rhetoric and limited queer representation in Estonian media contributed to feelings of vulnerability.

The experience of hiding one's identity as a lesbian is closely linked to the broader social context and directly affects mental well-being and relationship quality. Safe environments, supportive relationships and inclusive attitudes are key to helping lesbian women live more openly and with better mental health. Raising awareness, educating professionals and improving representation are crucial steps toward reducing the psychological impact of invisibility.

KASUTATUD ALLIKAD

- Beckstead, A. L. (2012). Can We Change Sexual Orientation? *Archives of Sexual Behaviour*, 41, 121-134. <https://doi.org/10.1007/s10508-012-9922-x>
- Blumer, H. (1986). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. California: University of California Press.
- Brandon-Friedman, R. A. (2021). LGBTQ+. *Encyclopedia of sex and sexuality: Understanding biology, psychology, and culture*, 1, 385-386. <https://scholarworks.indianapolis.iu.edu/server/api/core/bitstreams/48b67450-5525-4b79-bbae-6191bbec31fe/content>
- D'Augelli, A. R., & Patterson, C. (Eds.). (1995). *Lesbian, Gay, and Bisexual Identities Over the Lifespan: Psychological Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Eesti LGBT Ühing. (2022). *Kasulik info: Uuringud, ülevaated, juhendid*. Eesti LGBT Ühing. Kasutatud 16. mai, 2025, <https://www.lgbt.ee/uuringud>
- Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet. (2020). *A Long Way to Go for LGBTI Equality*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Kasutatud 12. aprill 2025, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf
- Flores, A. R., Mallory, C., & Conron, K. J. (2020). Public attitudes about emergent issues in LGBTQ rights: Conversion therapy and religious refusals. *Research & Politics*, 7(4). <https://doi.org/10.1177/2053168020966874>
- Herek, G. M., Gillis, J. R., & Cogan, J. C. (2009). Internalized stigma among sexual minority adults: Insights from a social psychological perspective. *Journal of Counseling Psychology*, 56(1), 32-43. <https://doi.org/10.1037/a0014672>

- Huang, Y.-T., & Chan, R. C. H. (2022). Effects of Sexual Orientation Concealment on Well-Being Among Sexual Minorities: How and When Does Concealment Hurt? *Journal of Counseling Psychology*, 69(5), 630-641.
<http://dx.doi.org/10.1037/cou0000623>
- Kuusik, A. (2024). Kuidas suhtub Eesti LGBT kogukond sõnasse kväär? *Keel ja Kirjandus*, 4(68), 315-339. <https://doi.org/10.54013/kk796a1>
- Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., Linno, M., Selg, M., & Strömpl, J. (2014). Intervjuu. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim). *Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia õpibaas*. Kasutatud 16. mai, 20205, <https://samm.ut.ee/intervjuu/>
- Meyer, I. H. (2015). Resilience in the Study of Minority Stress and Health of Sexual and Gender Minorities. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 2(3), 209-213. <http://dx.doi.org/10.1037/sgd0000132>
- Mondimore, F. M. (1996). *A Natural History of Homosexuality*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Mustanski, B., Newcomb, M. E., & Garofalo, R. (2011). Mental health of lesbian, gay, and bisexual youths: A developmental resiliency perspective. *Journal of gay & lesbian social services*, 23(2), 204-225. <https://doi.org/10.1080/10538720.2011.561474>
- Nichols, M. (1987). Lesbian sexuality/female sexuality: Rethinking 'lesbian bed death'. *Sexual and Relationship Therapy*, 19(4), 363-371.
<https://doi.org/10.1080/14681990412331298036>
- Padar, E., Kiissel, A., Sepper, M.-L., Anniste, K., Mallene, L., Allikvere, E., & Eesti LGBT. (2023). *Tervisevõrdsus, LGBTQI+ õigused ja transinimeste tervishoid*. Teemad:

LGBTQI+ õigused. Kasutatud 16. mai, 2025,

https://www.praxis.ee/tood/health/?low=2000&high=2027&filter=c_17

Ragins, B. R., Singh, R., & Cornwell, J. M. (2007). Making the invisible visible: Fear and disclosure of sexual orientation at work. *Journal of Applied Psychology*, 92(4), 1103-1118. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.4.1103>

Robinson, B. A. (2016). Heteronormativity and Homonormativity. *The Wiley Blackwell encyclopedia of gender and sexuality studies*. 1-3.

<https://doi.org/10.1002/9781118663219.wbegss013>

Sepper, M.-L., Padar, E., Anniste, K., Käbin, M., & Nuiamäe, M. (2023). *Tervishoiutöötajate ja -tudengite hoiakud ja teadlikkus seoses LGBTI inimestega*. Praxis. Kasutatud 22. mai, 2025,

<https://www.praxis.ee/uploads/2022/08/Tervishoiutootajate-ja-tudengite-hoiakud-ja-teadlikkus-seoses-LGBTI-inimestega.pdf>

Sepper, M.-L., Randväli, A., Jüristo, T., & Mallene, L. (2021). *Sugu ja ebavõrdsus läbivate teemadena uuringutes ja koolitusprogrammides*. Teemad: LGBTQI+ õigused.

Kasutatud 16. mai, 2025,

https://www.praxis.ee/tood/?selected=c_17&low=2000&high=2027&filter=c_17

Siker, J. S. (Ed.). (2007). *Homosexuality and Religion: An Encyclopedia*. New York: Bloomsbury Publishing USA.

Sõnaveeb. (2023). *Kväär*. EKI ühendsõnastik 2025. Kasutatud 28. aprill, 2025,

<https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/kv%C3%A4%C3%A4r/1/est>

Sprigg, P., & Dailey, T. (Eds.). (2004). *Getting it Straight: What the Research Shows about Homosexuality*. Washington, D.C.: Family Research Council.

Takács, J. (2004). *Past and Present of Radical Sexual Politics*. Amsterdam: UvA - Mosse Foundation.

https://www.researchgate.net/publication/280921411_The_Double_Life_of_Kertbeny

Turu-Uuringute AS, Inimõiguste Keskus, & Sotsiaalministeerium. (2023). *Avaliku arvamuse uuring LGBT teemadel (2023)*. Eesti Inimõiguste Keskus.

https://humanrights.ee/app/uploads/2023/05/2023-04-LGBT-aruanne_avaldamine.pdf

Warner, M. (1991). Introduction: Fear of a Queer Planet. *Social Text*, 29, 3-17.

<https://www.jstor.org/stable/466295>

Waters, S. J. (2024). *"You are Hope and Flesh": Gender and Sexuality in Indigenous Oklahoma*. Open Research Oklahoma.

<https://openresearch.okstate.edu/server/api/core/bitstreams/352e4cf1-2315-4313-90a1-39fb40e3e272/content>

Watson, R. J., Wheldon, C. W., & Russell, S. T. (2015). How Does Sexual Identity Disclosure Impact School Experiences? *Journal of LGBT Youth*, 12(4), 385-396.

<https://doi.org/10.1080/19361653.2015.1077764>

Waxman, T. M. (2017). *Sappho's Queer Female History*. Young Historians Conference.

<https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1130&context=younghistorians>

LISA 1. Intervjuu kava

Kas lesbinaine on määratlus, mida sihtrühm iseenda kohta kasutab?

- Kas ka avalikult?

I Taust ja identiteedi kujunemine

1. Palun kirjeldage, kuidas ja millal Te teadvustasite endale oma seksuaalset orientatsiooni?
 - Millised tunded või mõtted sel hetkel kaasnesid?
 - Kas see oli järkjärguline protsess või seotud konkreetse sündmusega?
2. Millised tegurid või kogemused mõjutasid Teie identiteeditunnetust (nt kultuur, perekond, haridus, meedia)?
 - Kuidas on need tegurid Teie identiteedi kujunemist toetanud või takistanud?
 - Kas nende mõju on aja jooksul muutunud?
3. Milliseid kogemusi teil on seoses enesemääratlusega ja teiste ootustega sellele?
 - Kellelt see surve tuli (nt perekond, sõbrad, töökoht, ühiskond laiemalt)?
 - Kuidas olete sellele survele reageerinud või sellega toime tulnud?
4. Kuidas suhtute mõttesse, et seksuaalne orientatsioon võib olla valik, kaasasündinud või sotsiaalne konstruktsioon?
 - Kuidas see arusaam on Teie enda kogemustega haakunud?
 - Kuidas olete märganud, et see arusaam mõjutab teiste suhtumist Teisse?

II Identiteedi varjamise kogemus

5. Mil määral olete saanud vabalt oma identiteedist rääkida? Palun kirjeldage.
 - Millistes keskkondades see toimus (nt kool, töökoht, perekond)?
 - Kui kaua see kestis ja mis asjaolud selle tingisid?
6. Millised olid põhjused, miks otsustasite oma identiteeti varjata?
 - Millest see otsus tuli? (sisemisest vajadusest või välistest survetest)
7. Kuidas mõjutas identiteedi varjamine Teie enesetunnet ja vaimset heaolu?
8. Mil määral olete kogenud diskrimineerimist või vaenulikkust?
 - Millised olid need kogemused ja kuidas need Teid mõjutasid?
 - Kas need kogemused on kujundanud Teie usaldust ühiskonna või inimeste suhtes?

III Sotsiaalsed suhted ja vaimne tervis

9. Kuidas on varjatud identiteet mõjutanud Teie suhteid pereliikmete, sõprade ja töökaaslastega?

- Kas on olnud olukordi, kus olete pidanud käituma või rääkima „teistmoodi“?
- Kuidas need suhted on ajas muutunud?

10. Kas olete leidnud toetavaid kogukondi või inimesi, kellega saate oma identiteeti avameelselt jagada?

- Kuidas Te neid leidsite ja millist mõju nad on avaldanud?
- Milline roll on olnud näiteks LGBTQ+ kogukondadel või tugigrupitel?

11. Kuidas mõjutavad ühiskondlikud hoiakud ja normid Teie igapäevast turvatunnet või nähtavust lesbina?

- Kas tunnetate, et peate end igapäevaelus kuidagi varjama või kohandama?
- Millised ühiskondlikud olukorrad tekitavad ebakindlust või hoopis julgust?

12. Milline on olnud Teie kogemus vaimse tervise teenustega (nt psühholoog, nõustamine) lesbinaise vaatepunktist?

- Kas tunnete, et spetsialistid mõistsid Teie identiteeti ja vajadusi?
- Kas olete kogenud toetust või hoopis teadmatust/ebamugavust?

IV Tulevik

13. Millised muutused ühiskonnas aitaksid Teil (ja teistel sarnases olukorras inimestel) tunda end turvalisemalt ja nähtavamalt?

- Kas need muutused puudutavad seadusandlust, haridust, meediakuvandit vms?
- Milline roll võiks olla nähtavusel, haridusel ja liitlastel?

14. Mida soovitaksite teistele lesbinaistele, kes tunnevad vajadust oma identiteeti varjata?

- Milline kogemus on Teid kõige rohkem toetanud?
- Kas on mõni sõnum, mida oleksite ise vajanud kuulda oma teekonna alguses?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marii Emilie Kauber ,
(autori nimi)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose Identiteedi varjamise mõju lesbinaiste vaimsele tervisele ja sotsiaalsetele suhetele

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja(d) on Merle Linno ,
(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Marii Emilie Kauber

23.05.2025